МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему**: «СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8. 2313-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
А. М. Новік

Керівник: професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, доктор педагогічних наук,
професор О. В. Пономаренко

Рецензент:_____
_____
(посада, вчене звання, науковий ступінь, ініціали, прізвище)

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

_____Новік Аллі Миколаївні_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Соціально-педагогічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб в умовах сьогодення
затверджена наказом ЗНУ від «20» лютого 2024 р. № 315-с

2. Строк подання студентом роботи 01 грудня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи матеріали соціально-педагогічної практики

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що їх належить розробити) визначити сутність та зміст поняття «внутрішньо переміщена особа» як соціально-педагогічного явища; проаналізувати нормативно-правові засади соціальної роботи з категорією внутрішньо переміщених осіб, розкрити сутність та зміст поняття «інтеграція» щодо категорії внутрішньо переміщених осіб; проаналізувати особливості вітчизняного та зарубіжного досвіду та дослідити напрями інтеграції внутрішньо переміщених осіб в приймаючу територіальну громаду; розробити рекомендації щодо оптимізації форм та методів інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

5. Перелік графічного матеріалу (із точним зазначенням обов'язкових креслень)_____
_____
_____
_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Пономаренко О.В.		
Розділ 1	Пономаренко О.В.		
Розділ 2	Пономаренко О.В.		
Розділ 3	Пономаренко О.В.		
Висновки	Пономаренко О.В.		
Додатки	Пономаренко О.В.		

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад – грудень 2023	*виконано*
2	Написання вступу	Лютий 2024	*виконано*
3	Написання першого розділу	Березень 2024	*виконано*
4	Написання другого розділу	Квітень 2024	*виконано*
5	Написання третього розділу	Травень 2024	*виконано*
6	Написання висновків	Червень 2024	*виконано*
7	Оформлення додатків	Вересень 2024	*виконано*
8	Оформлення роботи, рецензування	Жовтень – листопад 2024	*виконано*
9	Нормоконтроль	Грудень 2024	*виконано*
10	Захист	Лютий 2025	

Студент _____ _____Новік А.М.___
(підпис) (прізвище та ініціали)
Керівник роботи __ _____ _____Пономаренко О.В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ _ __Мацкевіч Ю. Р.
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 56 сторінок, 71 джерело, 2 додатки.

Об’єкт дослідження: соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в умах військової агресії.

Предмет дослідження: зміст, форми та напрямки існуючої практики соціальної роботи з інтеграції внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад.

Мета дослідження: аналіз теоретичних, нормативно-правових засад соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, відповідного вітчизняного та міжнародного досвіду соціальної інтеграції для визначення напрямків оптимізації цієї роботи.

Методи дослідження: аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної, зокрема соціально-педагогічної, літератури та нормативно-правових документів для узагальнення теоретичних підходів щодо соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та аналіз інституційних змін.

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні особливостей соціально-педагогічної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, узагальненні рекомендацій щодо оптимізації форм та методів інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Практичне значення роботи полягає у тому, що теоретичні та практичні матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані у практичній діяльності соціальних працівників, фахівців установ соціального захисту, органів місцевого самоврядування, волонтерських організацій.

Галузь використання: установи соціального захисту, органи місцевого самоврядування

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ (ВПО), ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ІНТЕГРАЦІЯ ВПО, ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ, СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ

SUMMARY

Novik A.N. Social and Pedagogical Integration of Internally Displaced Persons in Today's Conditions

The qualification work consists of an introduction, 3 parts, conclusions, and a list literature (71 items).

The military invasion of the Russian Federation caused a large-scale crisis of forced displacement of the population and a significant humanitarian crisis in the modern history of Ukraine.

A significant number of people are forced to leave their places of residence and become forced migrants, but all of them need socio-pedagogical support in order to successfully adapt to their new places of residence. This is a new challenge for our country, therefore it is important to understand how to optimally organize the process of socio-psychological adaptation and further integration of such persons into a full-fledged life in a new social environment in the conditions of war.

The purpose of the study: analysis of the theoretical, regulatory and legal foundations of social work with internally displaced persons, relevant national and international experience of social integration to determine directions for optimization of this work.

The research tasks:

1. Define the essence and meaning of the concept of "internally displaced person" as socio-pedagogical phenomenon.

2. To analyze the regulatory and legal foundations of social work with the category of internally displaced persons.

3. To investigate the current state of social work with internally displaced persons who suffered as a result of military operations, to analyze shortcomings and difficulties.

4. Determine directions for optimizing the integration processes of internally displaced persons who suffered as a result of military operations.

The object of the study: social work with internally displaced persons in the minds of military aggression.

The subject of the study: the content, forms and directions of the existing practice of social work on the integration of internally displaced persons into host communities.

Part 1. «Internally displaced persons as a social problem as a result of military actions in Ukraine» the essence of the concept of "internally displaced person" was determined, the legislation on social work with internally displaced persons and the specifics of assessing the needs of internally displaced persons were adopted.

Part 2. "Scientific and theoretical approaches to the problems of social integration of internally displaced persons" reveals the theoretical principles of social adaptation and integration of internally displaced persons to a new social environment and approaches to creating conditions for social integration of these persons.

Part 3 "The current state and overcoming obstacles to the social integration of internally displaced persons" reveals the peculiarities of the social adaptation of internally displaced persons in Ukraine based on the results of sociological research, provides an analysis of the institutional levels at which social assistance to internally displaced persons takes place, and ways to overcome obstacles on the way to social integration of internally displaced persons.

The results of the research can be used in the practical activities of social workers, specialists of social protection institutions, local self-government bodies, volunteer organizations.

Keywords: internally displaced persons, internal migration, social work, social adaptation, integration, community.

ЗМІСТ

Вступ…….. 8
Розділ 1. Внутрішньо переміщені особи як соціальна проблема внаслідок воєнних дій в Україні……. 12
1.1.Сутність поняття «внутрішньо переміщена особа» ……..... 12
1.2.Законодавчі аспекти соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами…….…. 16
1.3.Особливості проведення оцінки потреб внутрішньо переміщених осіб…….……. 20
Розділ 2. Науково-теоретичні підходи до проблеми соціальної інтеграції ВПО…….…….. 24
2.1.Теоретичні засади соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища…….……. 24
2.2. Підходи до створення умов для здійснення соціальної інтеграції ВПО... 29
Розділ 3. Сучасний стан та подолання перешкод щодо соціальної інтеграції ВПО……..... 36
3.1. Особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні за результатами соціологічних досліджень……... 36
3.2. Аналіз інституційних рівнів, на яких відбувається соціальна допомога внутрішньо переміщеним особам…….. 39
3.3. Шляхи подолання перешкод на шляху до соціальної інтеграції ВПО у територіальні громади ……...…… 44
Висновки…….. 52
Список використаних джерел……. 57
Додатки…….. 65

ВСТУП

Російська збройна агресія проти України, яка триває з лютого 2014 року по теперішній час, спричинила масштабну кризу вимушеного переміщення населення та значну гуманітарну кризу в сучасній історії України і Європи в цілому. Значна кількість людей змушена залишити місця свого проживання, переселятися у незвичне для них середовище, що негативно позначається на їхньому фізичному та психологічному станах, призводить до зниження соціальної активності в новому для них середовищі, створює проблеми з адаптацією, в цілому погіршується якість життя.

Ситуація постійного стресу внаслідок вимушеного переміщення з постійного місця проживання, порушення сталого способу життя та стабільності, втрата рідних та близьких, позбавлення дітей батьківської турботи негативно впливають на особистість. Люди похилого віку, особи з інвалідністю, сім'ї, очолювані жінками, та діти є особливо вразливими категоріями через постійний вплив негативних наслідків воєнних дій. Складне становище внутрішньо переміщених осіб провокує виникнення відчуття психологічного дискомфорту, зниження соціальної активності та самооцінки, зростання тривожності, агресії, появи негативного ставлення до інших.

Активне обговорення, вивчення та розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб зумовлено необхідністю якомога швидше знайти шляхи вирішення різнобічних завдань, які на сьогодні постали перед суспільством та стабілізувати ситуацію, що виникла.

Одним із найгостріших викликів вимушеного переміщення є сприяння процесу соціально-психологічної адаптації та спонукання цієї категорії осіб до повноцінної життєдіяльності в новому соціальному оточення, а саме їх інтеграції.

Враховуючи масштаби проблем внутрішнього переміщення осіб в наслідок війни зазначена тема є актуальною та потребує науково-теоретичного

осмислення і практичного впровадження комплексної соціально-педагогічної допомоги, надання переселенцям та їх сім'ям комплексу соціальних послуг.

Проблема соціально-психологічної адаптації та інтеграції вимушено переміщених осіб не є новою для нашої країни. Вона вивчалася зарубіжними та вітчизняними дослідниками. Проблеми вимушених переселенців та можливі шляхи їх вирішення досліджували науковці В. Бабенко [3], А. Дяченко [15], І. Наливайко [28], О. Федоренко [64]. Різні аспекти соціально-психологічної адаптації представлені в наукових доробках вітчизняних учених: О. Блинова [7] (взаємозв'язок психологічного благополуччя та успішності адаптації мігрантів), О. Зінченко [18] (теоретичні засади соціально-психологічної адаптації), О. Петрук [37] (фактори успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб), інші.

На основі наукових поглядів учених на роль соціального працівника та специфіку його професійної діяльності з вимушеними переселенцями можна виділити найважливіші напрями цієї роботи, а інтеграція зазначених поглядів сприяє побудові ефективних соціальних технологій допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Багато вчених розкрили у своїх працях теоретичну вагомість соціальної роботи з переміщеними особами у воєнний та кризовий період, а саме: О. Балакірєва [8], І. Григоренко [11], І. Звєрєва [16], А. Капська [19], В. Панок [36], Т. Семигіна [56], Н. Савельєва [11].

Численні наукові дослідження присвячені окремим аспектам проблеми внутрішньої міграції в кризові періоди. Так, соціальні аспекти цієї проблеми розкриваються в працях А. Капської [19], Т. Алєксєєнко [1], Н. Павлів-Самоїл [35] та інших. Дослідженню психологічних факторів внутрішньої міграції присвячені роботи О. Бліновой [7], В. Панка [36], захисту соціально-економічних прав А. Солодько, Т. Доронюк [57].

До пошуку розв'язання проблем переміщених осіб значний внесок зробила О. Балакірєва [4,8] у своїх дослідженнях: «Спектр проблем вимушено внутрішньо переміщених осіб в Україні: швидка оцінка ситуації та проблем»,

«Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції» та інших, в яких вона визначила основні проблеми та потреби різних категорій.

Властивості правового врегулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб вивчали І. Басова [5], Г. Гудвін-Гілл [12], Л. Наливайко [29], Т. Проценко [50], Д. Селіхов [55].

Проте не всі аспекти цієї проблеми віднайшли достатнє відображення у науковій літературі, також ефективність вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб вагомим чином залежить від наявності в країні належної нормативно-правової бази, яка в сучасних умовах військового конфлікту знаходиться у стані постійного формування та вдосконалення.

Проблема соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб має комплексний характер, є надзвичайно актуальною в умовах довготривалої російської агресії, вимагає особливої уваги з огляду на велику кількість осіб, які потребують соціальної допомоги та підтримки, що і зумовлює наукову актуальність та вплинуло на вибір теми кваліфікаційної роботи **«Соціально-педагогічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб в умовах сьогодення».**

Об'єкт дослідження: соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в умовах військової агресії.

Предмет дослідження: зміст, форми та напрямки існуючої практики соціальної роботи з інтеграції до приймаючих громад внутрішньо переміщених осіб.

Мета дослідження: аналіз теоретичних, нормативно-правових засад соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, відповідного вітчизняного та міжнародного досвіду соціальної інтеграції для визначення напрямків оптимізації цієї роботи.

Завдання:

1. Визначити сутність та зміст поняття «внутрішньо переміщена особа» як соціально-педагогічного явища.

2. Проаналізувати нормативно-правові засади соціальної роботи з

категорією внутрішньо переміщених осіб.

3. Дослідити сучасний стан соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, які постраждали внаслідок воєнних дій, проаналізувати недоліки та труднощі.

4. Визначити напрямки удосконалення процесів інтеграції внутрішньо переміщених осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Гіпотеза: удосконалення процесів інтеграції внутрішньо переміщених осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, напряму залежить від комплексного системного підходу державних та місцевих владних структур, громадських організацій і міжнародних партнерів, інших суб'єктів, що надають підтримку ВПО.

Методи дослідження: аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної, зокрема соціально-педагогічної, літератури та нормативно-правових документів для узагальнення теоретичних підходів щодо соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та аналіз інституційних змін.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

1.1. Сутність поняття «внутрішньо переміщена особа»

Поняття або термін «переміщена особа» почали частіше застосовувати в роки Другої світової війни, через яку близько десяти мільйонів чоловік було залучено до примусової праці, або ж вислано з країн звичного місця проживання за расовими, релігійними чи політичними поглядами. Сутність цього поняття значно розширилась в останні півстоліття. Категорію «переміщених осіб» часто уподібнюють з вимушеними мігрантами [27].

Теоретичний аспект визначення категорії «внутрішньо переміщена особа» досліджений багатьма науковцями. Так, Г. Гудвін-Гіл визначає ВПО як осіб, які змушені раптово тікати зі своїх будинків у результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і знаходяться на території власної країни [12]. При співвідношенні двох понять «внутрішньо переміщена особа» та «переселенець», вчений характеризує, що фактично ВПО – це особи, які підлягають визначенню «вимушені переселенці», проте, покинувши місця постійного проживання, залишаються в своїй країні, та можуть користуватися її захистом і допомогою.

А. Путінцев звертає увагу, що внутрішньо переміщені особи – це особи, які покинули своє місце постійного проживання під тиском факторів ускладнення політичної, соціальної, економічної, екологічної ситуації у відповідній адміністративно-територіальній одиниці з метою уникнення порушень прав людини, негативних наслідків воєнного конфлікту, випадків жорстокого поводження, і мають гостру потребу у правовому та соціальному захисті [52].

М. Малиха у власній науковій публікації «До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика»

характеризує внутрішньо переміщених осіб як громадян, які через військові дії та їх загрозливі негативні наслідки вимушені покинути постійне місце проживання задля убезпечення власного життя, однак не перетинаючи межі державного кордону [27].

Вимушена внутрішня міграція розглядається дослідниками як неминуче переміщення особи в межах держави, що призводить до зміни правового статусу та місця постійного проживання. Вимушене внутрішнє переміщення безпосередньо пов'язане з військовими або політичними подіями, переслідуваннями за релігійною або етнічною ознакою, насильством над особою або її сім'єю.

Т. Кульчицький під вимушено переміщеними особами розуміє громадян держави, які через воєнні дії та їх наслідки змушені були покинути постійне місце проживання задля убезпечення свого життя, при цьому не перетинаючи межі державного кордону [24].

Л. Наливайко, А. Орєшкова надають власне визначення внутрішньо переміщеним особам, під якими розуміють громадян України, громадян інших держав або осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання на території України, проте змушені залишити місце свого постійного проживання всередині міжнародно визнаних кордонів держави внаслідок переслідувань, загрози життя, безпеки чи свободи, відчуття наслідків насильства, зовнішньої агресії, іноземної окупації, збройних зіткнень, природних чи техногенних катастроф [30].

Відповідно до положень Керівних принципів УВКБ ООН внутрішньо переміщена особа – це особа або групи осіб, які були вимушені або зобов'язані рятуватися втечею або покинути свої домівки чи місця постійного проживання, у тому числі в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, проявів загального насильства, випадків порушень прав людини чи природного лиха або техногенних катастроф, та які не перетинали міжнародно визнаний державний кордон [21].

Згідно з чинними законодавчими актами України, а саме у статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» надається таке визначення, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [43].

Отже, підсумовуючи можна зазначити, що внутрішньо переміщені особи, це особи, що підходять під ознаки визначення вимушених переселенців, але такі, які залишивши місце свого постійного проживання не перетинають кордони країни своєї громадянської належності, крім цього, можуть користуватися її захистом.

Причиною виникнення вимушеної внутрішньої міграції в Україні стали анексія Криму, російська збройна агресія на Сході та повномасштабне вторгнення росії 24.02.2022 року. Внаслідок військових дій люди були змушені залишити свої домівки та тимчасово переселитися в пошуках безпечного місця перебування.

За даними Міжнародної організації з міграції, наприкінці червня 2022 року в Україні було зафіксовано понад 6,27 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО) внаслідок російської збройної агресії. Це 14,2 % усього населення країни. На той період лідерами за кількістю прийнятих людей стали Львівщина, Івано-Франківщина та Закарпаття. Багато переселенців прийняли області центральної частини України, такі як Вінницька, Полтавська та Черкаська. До регіонів, в яких на той період була зареєстрована найбільша кількість ВПО, також належали Київська та Харківська області через те, що люди переміщалися у межах свого регіону [17].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» оформити статус ВПО можуть люди, які

покинули власний дім через війну та оселилися в іншому населеному пункті в межах України [43]. Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, визначається Урядом країни та оновлюється щомісяця [46].

Оформлення статусу ВПО і отримання відповідної довідки є правом особи, яка вимушено стала внутрішньо переміщеною. Однак саме цей документ необхідний для отримання грошових виплат від держави на сім'ю, крім того, така довідка дає право переоформити соціальні виплати чи пенсію, отримати доступ до медичного обслуговування та допомогу із пошуком житла, влаштувати дитину в садок чи школу, для отримання фінансової чи гуманітарної допомоги від міжнародних організацій.

Причинами масового внутрішнього переміщення осіб, сімей з дітьми в Україні є прагнення жити в безпеці, виїхати з-під обстрілів, неможливість жити на території, на якій відсутні будь-які безпечні форми життєдіяльності людини, належні умови для виховання та розвитку дітей, забезпечення основних потреб людини, а саме: відсутність продуктів харчування, води, світла, ліків, освіти, транспорту, втрата житла тощо. Значна частина житла людей зазнала руйнації, що унеможливлює повернення туди внутрішньо переміщених осіб навіть після закінчення військового конфлікту.

Багато внутрішньо переміщених осіб знаходиться у скрутних обставинах протягом тривалого часу, без надійних і безпечних умов проживання та засобів до існування, стикаються з дискримінацією, пов'язаною з їхнім переміщенням. Окрім цього, тривале переміщення стає причиною того, що потреби ВПО з часом можуть нарощуватися, призводити до подальшого зубожіння, збільшення проблем психологічної вразливості, зниження здатності до подолання будь-яких потрясінь та стресів.

1.2. Законодавчі аспекти соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами

Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є ключовим аспектом забезпечення їх прав і свобод. Ефективність вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб залежить від наявності в країні належної нормативно-правової бази, яка в сучасних реаліях війни, знаходиться у стані постійного формування та вдосконалення.

Національне законодавство з цього питання розроблялося в контексті відповідних міжнародних стандартів і рекомендацій. Основоположним міжнародним документом, що регулює права внутрішньо переміщених осіб, є Керівні принципи ООН щодо переміщення осіб всередині країни, ухвалені у 1998 році [5, с. 448–451]. Ці принципи визначають основні права внутрішньо переміщених осіб та зобов'язання держав щодо їх захисту.

В Україні питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб врегульовані рядом законодавчих актів, серед яких ключовим є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ухвалений 20 жовтня 2014 року [43]. Цей закон визначає правовий статус внутрішньо переміщених осіб, їхні права та обов'язки, а також заходи, які держава повинна вживати для їхнього захисту. Відповідно до закону внутрішньо переміщені особи мають право на отримання тимчасового житла, медичних послуг, соціальної допомоги, працевлаштування та освіти [50, с. 37–44].

Урядом України затверджено Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року [48]. Крім цього, ухвалено відповідний операційний план виконання цієї Стратегії на період 2023-2025 років. Документ розроблений Мінреінтеграції за підтримки Ради Європи із залученням експертів міжнародних та громадських організацій, які займаються захистом прав внутрішньо переміщених осіб. Ухвалення цієї Стратегії є способом реагування держави на виклики масового переміщення людей через збройну агресію рф. Стратегією передбачена державна підтримка ВПО на

стадіях евакуації, протягом процесу соціальної адаптації на новому місці та до факту повернення на місце постійного проживання. Отже, держава має зосередити свої зусилля на виконанні п’яти стратегічних цілей:

1. Реагування держави на виклики внутрішнього переміщення.

2. Організація безпечної евакуації громадян із небезпечних районів та забезпечення їх гуманітарних потреб.

3. Адаптація ВПО на новому місці проживання.

4. Інтеграція ВПО у приймаючих територіальних громадах.

5. Підтримка безпечного повернення до залишеного місця проживання та реінтеграції [48].

Закон України «Про безоплатну правничу допомогу», який згідно з Конституцією України визначає зміст права на безоплатну правничу допомогу, порядок реалізації зазначеного права, суб’єктів, підстави та порядок надання безоплатної правничої допомоги, державні гарантії її надання, в тому числі внутрішньо переміщеним особам [41].

Крім цього, правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб включає низку підзаконних актів та постанов Кабінету Міністрів України, які деталізують процедури надання допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам. Держава застосовує практику надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам відповідно до Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332 (зі змінами) [13].

Правове регулювання питань працевлаштування та соціального захисту в контексті трудових відносин внутрішньо переміщених осіб знайшло своє відображення у Законі України «Про зайнятість населення», яким передбачено заходи для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та стимулювання роботодавців, які приймають на роботу ВПО, через надання їм компенсацій за витрати на оплату праці та професійне навчання [44]. Це створює додаткові можливості для інтеграції внутрішньо переміщених осіб на ринку праці та

забезпечення їхньої фінансової стабільності.

Крім національного законодавства, важливу роль у захисті прав внутрішньо переміщених осіб відіграє співпраця України з міжнародними організаціями, такими як ООН, ОБСЄ, Європейський Союз та неурядовими організаціями, які надають гуманітарну та правову допомогу ВПО [5, с. 448–451]. Така взаємодія сприятливо позначається і на вдосконаленні національного законодавства, і на впровадженні кращих практик захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Захист у сфері охорони здоров'я внутрішньо переміщених осіб є ще однією важливою складовою соціальних програм. ВПО мають право на безкоштовне медичне обслуговування у державних та комунальних закладах охорони здоров'я. Особлива увага приділяється наданню психологічної допомоги, оскільки така категорія людей як ВПО пережили травматичні події, що негативно вплинуло на їх психічне здоров'я. Таку допомогу надають спеціалізовані центри психологічної допомоги та реабілітації, де працюють кваліфіковані психологи та психотерапевти.

З метою соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб також впроваджено надання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Ця допомога призначається на основі розрахунку прожиткового мінімуму та включає виплати на кожного члена сім'ї.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» (зі змінами) [під час дії воєнного стану виплата призначених державних соціальних допомог і пільг не зупиняється та виплачується у період введення воєнного стану та одного місяця після скасування його дії [14].

Постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 № 162 «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» (зі змінами) передбачені альтернативні способи виплати пенсій

та грошових допомог під час воєнного стану на випадок збоїв у роботі тої чи іншої банківської установи, а також для внутрішньо переміщених осіб, які отримують пенсію через поштового оператора [47].

Соціальний захист малозабезпечених сімей внутрішньо переміщених осіб, в тому числі багатодітних сімей, забезпечується шляхом надання їм допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [42].

З метою доступності для внутрішньо переміщених осіб було максимально спрощено Програму житлових субсидій, яка залишається дієвим механізмом забезпечення соціального захисту населення в частині оплати житлово-комунальних послуг.

Щоб забезпечити допомогу переселенцям, які не мають достатньо коштів самостійного найму індивідуального житла, Міністерство соціальної політики розробило, а Кабінет Міністрів України затвердив постанову, згідно з якою для підтримки внутрішньо переміщених осіб впроваджується надання субсидії на оренду житла. Отже, ВПО, у яких не достатньо коштів для здійснення оплати за оренду житла, зможуть отримати цільову фінансову допомогу від держави [63].

Право на отримання такого виду субсидії матимуть родини внутрішньо переміщених осіб, які понад тридцять відсотків своїх сукупних доходів витрачають на оренду житла. У разі коли сім'я отримує доходи менші за два прожиткових мінімумів на одну особу, то така субсидія компенсуватиме більш вищий відсоток вартості оренди. При цьому, отримувати субсидію на оренду житла можна буде водночас із субсидією на житлово-комунальні послуги. Субсидія на оренду житла призначатиметься територіальними органами Пенсійного фонду України. Призначення її для сімей ВПО має розпочатися з середини січня 2025 року, її розмір розраховуватиметься індивідуально для кожної родини ВПО. Розмір субсидії напряму буде залежати від кількості членів сім'ї, отриманого рівня доходів родини та вартості оренди житла. Через те, що розмір останньої категорії може кардинально відрізнятися у різних регіонах країни, це також враховуватиметься у розрахунку розміру субсидії на оренду

житла за допомогою застосування відповідних коефіцієнтів вартості житла у різних регіонах. Отже, у такий спосіб держава бере на себе більше зобов'язань з метою підвищення рівня захисту ВПО [63].

Зазначені нормативно-правові акти встановлюють статус внутрішньо переміщених осіб, визначають права та гарантії, надані внутрішньо переміщеним особам та механізми їх соціального захисту. Ці гарантії спрямовані на забезпечення внутрішньо переміщених осіб правами та соціальним захистом, з метою полегшення їхньої інтеграції в новому місці проживання та зменшення можливих негативних наслідків внутрішнього переміщення. Однак реальна ефективність реалізації цих гарантій може залежати від реальної практики місцевої влади, рівня фінансування та інших факторів.

Таким чином, правове регулювання складових соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є комплексним і багатовимірним процесом, що включає як національні нормативно-правові акти, так і міжнародні стандарти та рекомендації. Важливою умовою ефективної реалізації прав внутрішньо переміщених осіб є постійне вдосконалення законодавчої бази та її адаптація до змінних умов і потреб внутрішньо переміщених осіб.

1.3.Особливості проведення оцінки потреб внутрішньо переміщених осіб

Соціальні послуги та відповідні програми для внутрішньо переміщених осіб в Україні є вагомою складовою забезпечення їх прав та гідного рівня життя.

Основні потреби внутрішньо переміщених осіб включають:

Потреби в захисті. ВПО часто знаходяться в уразливому положенні і можуть бути піддані ризику фізичного та психологічного насильства, експлуатації та інших форм порушення прав людини. Забезпечення їхнього

захисту є ключовим аспектом гуманітарної допомоги.

Потреби у соціальній інтеграції. ВПО часто стикаються з труднощами у встановленні нових соціальних зв'язків та інтеграції в новому середовищі. Сприяння цьому процесу може включати в себе надання соціально-психологічної підтримки, освіти та доступу до робочих можливостей.

Доступ до основних послуг. ВПО часто мають обмежений доступ до основних послуг, таких як медична допомога, освіта, вода та санітарія. Гуманітарні організації здійснюють зусилля для забезпечення їм необхідних ресурсів.

Проблеми з житлом. ВПО можуть бути примушені жити в тимчасових таборах або непридатних для проживання умовах. Покращення доступу до безпечного та стійкого житла є важливою задачею.

Економічна уразливість. Втрата дому і звичайних джерел доходу часто робить ВПО економічно уразливими. Програми з підтримки зайнятості та розвитку підприємництва можуть сприяти їхньому економічному відновленню.

Доступ до освіти. Діти ВПО можуть мати обмежений доступ до освіти через різні причини, такі як відсутність шкіл у призначених для них місцях або відсутність фінансування (засобів) для навчання. Забезпечення доступу до освіти є важливим аспектом допомоги ВПО.

Відповідно до підсумків дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них» від МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» першочерговими потребами цієї категорії осіб є: фінансові (в т.ч. потреба у працевлаштуванні) – 69,5%; гуманітарні (продукти та одяг) – 65,7%; житлові – 62,8%; отримання медичної допомоги – 49,8%; соціальні – 13,5%; психологічні – 11%; отримання юридичної допомоги – 11%; культурні – 7,3%; політичні – 6,2% [33].

Відповіді вимушених переселенців щодо їхніх потреб, які задовольняються на низькому або недостатньому рівні, розподілилися таким чином: фінансова (працевлаштування) – 45%; житлова – 41,2%; гуманітарна (їжа, одяг) – 34,5%; медична – 28,3%; соціальна (участь у житті громади,

толерантне ставлення з боку громадян, рівний доступ до благ і можливостей у соціумі) – 17%; політична (участь у політичному житті держави, прийнятті рішень, законотворчій діяльності) – 14,2%; юридична (захист прав, представництво інтересів у суді, юридичні консультації) – 13,4%; психологічна та культурна – по 9,7% [33].

Держава зобов'язана надавати всебічну підтримку ВПО, забезпечувати їх базовими потребами та сприяти їхній інтеграції у нові громади. Надання житла є одним із головних аспектів соціальної підтримки цієї категорії. Внутрішньо переміщені особи мають право на тимчасове житло, яке надається органами місцевого самоврядування. Ця допомога включає як оренду житла, так і надання житлових приміщень у соціальних гуртожитках [55].

Забезпечення освітніх потреб є особливо важливою складовою ланкою соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Держава забезпечує доступ для дітей та молоді з числа ВПО до закладів дошкільної, загальної середньої, професійної та вищої освіти. Це досягається шляхом створення спеціальних програм адаптації та інтеграції, що передбачають психологічну підтримку та допомогу у навчанні. Діти з числа ВПО мають право на безкоштовне харчування у навчальних закладах та доступ до позашкільних освітніх програм [55].

Наступним важливим аспектом соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб є працевлаштування та зайнятість. Наприклад, через квотування робочих місць та стимулювання роботодавців, які приймають на роботу внутрішньо переміщених осіб, держава створює умови для працевлаштування ВПО. Роботодавці можуть отримувати компенсації за витрати на оплату праці та професійне навчання ВПО, що сприяє їх економічній інтеграції та впливає на забезпечення стабільного доходу.

Громадські організації та міжнародні партнери, які надають гуманітарну допомогу, юридичні консультації та інші види підтримки, відіграють важливу роль у соціальній підтримці ВПО. Така взаємодія між державними органами та неурядовими організаціями сприяє напрацюванню комплексних заходів щодо

вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та створити умови для їхньої успішної інтеграції у нові громади.

Соціальні програми та послуги для внутрішньо переміщених осіб в Україні охоплюють широкий спектр напрямків, включаючи житло, медичний захист, соціальну допомогу, освіту та працевлаштування. Ці заходи направлені на забезпечення гідного рівня життя ВПО та сприяння їхній інтеграції у нові громади, що є надважливим завданням для стабільного розвитку суспільства.

Разом з тим система соціального захисту в Україні має численні проблеми, які ускладнюють ефективне надання допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам [23, с. 83–90]. Недостатнє фінансування програм соціального захисту – одна із таких проблем. Обмеження бюджетних можливостей не дозволяють забезпечити належним чином потреби внутрішньо переміщених осіб, що у підсумку призводить до нестачі житлових приміщень, обмеженого доступу до медичних та соціальних послуг.

Не менш актуальною є проблема соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Внутрішньо переміщені особи відчувають упереджене ставлення з боку місцевого населення, що ускладнює їх адаптацію до нових соціальних умов. Відсутність достатньої підтримки з боку місцевих органів влади та громадських організацій також обмежує можливості ВПО для повноцінної інтеграції.

Ефективність процесів інтеграції ВПО полягає у застосуванні важелів комплексного підходу через розробку та впровадження соціальних та економічних стратегій. Ці дії мають бути спрямовані на повноцінне включення внутрішньо переміщених осіб в життя громад та інтеграцію. Важливо в комплексі вирішувати як базові потреби (житло, освіта, медичне обслуговування та зайнятість), так і вживати заходи соціальної адаптації та психологічної підтримки, що є провідною складовою до створення стійких та інтегрованих громад [67].

РОЗДІЛ 2
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВПО

2.1. Теоретичні засади соціально-педагогічної адаптації та інтеграції ВПО до нового соціального середовища

Науковці виділяють у соціальній роботі з мігрантами, в тому числі з вимушеними переселенцями, три сфери життя людини, через які відбувається пристосування та процес адаптації:

1. Природно-антропологічна сфера, для якої постає механізм територіальної реабілітації та соціальної адаптації на новому місці. Завдяки тому, що дана сфера пов'язана з домівкою, природою, системою побуту, переселенцю необхідна допомога в створенні нової ідентичності на новому місці.

2. Агентно-професійна сфера спрямована забезпечити професійну адаптацію шляхом отримання місця роботи, підвищення конкурентних якостей, їх репрезентації на ринку праці, збереженню трудових навичок за фахом. В такому випадку соціальний працівник активно співпрацює зі службами зайнятості, які займаються питаннями працевлаштування або перенавчання переселенців.

3. Духовно-культурна сфера допомагає підтримувати духовні цінності й духовну гідність. Тому основним завданням для соціальних працівників є допомога у відновленні та задоволенні духовних, соціокультурних потреб переселенців [11].

У тісній взаємодії ці три сфери зумовлюють активізацію адаптаційного потенціалу особистості, сприяють запобіганню негативних впливів на неї, а також забезпечують охорону та захист прав [11].

Відповідно до такого підходу сьогодні органами соціального захисту

населення ведеться різностороння робота щодо адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового місця проживання. Соціальні працівники допомагають кожній людині, що звернулася, у вирішенні її особистих соціальних, економічних, правових й інших проблем, сприяють у встановленні чи відновленні необхідних їй соціальних відносин.

Під час вимушеної зміни місця проживання ВПО стикаються з численними труднощами, тому соціально-педагогічна адаптація цієї категорії осіб є надважливим завданням. Цей процес охоплює різні аспекти, такі як соціальна та психологічна підтримка, доступ до освіти, медичних послуг, взаємодія з сім'ями.

Ключові аспекти соціально-педагогічної адаптації внутрішньо переміщених осіб:

1. Соціальна підтримка: Надання соціальної підтримки включає в себе роботу з громадою та формування позитивного оточення для внутрішньо переміщених осіб. Це полягає у роботі з місцевими громадами для створення толерантного середовища, зменшити стигматизацію та сприяти взаєморозумінню.

2. Освіта: Забезпечення доступу до освіти є ключовим елементом адаптації. Це може включати організацію класів для дітей та дорослих, адаптованих до їхніх потреб, а також психологічну підтримку для учнів.

3. Тренінги та навчання навичкам: Надання можливостей для навчання новим навичкам та професійному розвитку може допомогти внутрішньо переміщеним особам відновити економічну стабільність та незалежність.

4. Психологічна підтримка: Внутрішньо переміщені особи можуть потребувати психологічної підтримки через стрес, який вони пережили. Проведення консультацій та групових сесій може допомогти їм впоратися з емоційними труднощами.

5. Медична допомога: Забезпечення доступу до медичної допомоги та послуг є важливим аспектом адаптації. Це може включати організацію мобільних клінік або забезпечення медичних послуг в тимчасових місцях

проживання.

6. Робота з сім’ями: Сімейний підхід може бути ефективним у вирішенні проблем ВПО. Робота з батьками та дітьми для підтримки сімейних зв’язків та адаптації може сприяти загальному благополуччю.

Зазначені заходи передбачають взаємодію владних структур, громадських організацій та міжнародних партнерів для успішної соціально-педагогічної адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Соціальну роботу з внутрішньо переміщеними особами задля їх інтеграції в громаду поділяють на два типи:

1. Практична соціальна робота (робота з особою або групою людей, які потребують соціальної допомоги).

2. Організаційна робота (надання інформації, забезпечення доступу до джерел: достовірних, соціально-психологічних, соціально-педагогічних, соціально-правових, соціально-оздоровчих, предметних, соціально-економічних, матеріальних, соціально-інформаційних та забезпечення робочими місцями).

В. Панок [36] виділяє наступні напрями роботи з внутрішніми переселенцями:

1. Соціальний напрямок включає:

- проведення соціальних консультацій;
- здійснювати заходи соціальної реінтеграції в лікарнях та амбулаторних закладах;
- соціальна діагностика;
- допомога в отриманні пенсій та допомоги;
- сприяти організації груп взаємодопомоги та підтримки;
- виявлення осіб з девіантною поведінкою серед мігрантів та асоціальних сімей;
- протидія безпритульності (у тому числі допомога у пошуку гуртожитку, тимчасового житла чи придбання власного житла);
- запобігання безпритульності дітей (у тому числі влаштування

дітей до дитячих будинків та інтернатів);

- сприяння поверненню майна мігрантів та отриманню компенсації;

- співпраця з різними державними установами та громадськими організаціями у сфері допомоги переселенцям.

2. Соціально-інформаційна спрямованість:

- інформування переселенців про діяльність соціальних служб;

- збір даних про внутрішніх переселенців (у тому числі від самих переселенців) та систематизувати їх з метою організації оптимальної соціальної роботи з цією категорією населення.

3. Соціально-психологічна спрямованість (робота проводиться в контакті з органами освіти та охорони здоров'я):

- психологічна спрямованість;

- психологічна корекція та допомога в соціальній адаптації;

- психологічна допомога в ситуаціях гострої кризи та посттравматичного стресу;

- психопрофілактика стресу;

- проводити психологічну підготовку;

- виховання у сфері самовиховання та психологічної саморегуляції;

- психологічна діагностика розвитку дітей та підлітків із сімей переселенців.

4. Соціально-правове спрямування (робота ведеться в контакті з органами юстиції та кримінально-виконавчих органів):

- захист прав внутрішніх мігрантів;

- інформувати мігрантів про їхні права та обов'язки;

- соціально-правова спрямованість.

5. Соціально-педагогічна орієнтація (взаємодія зі школою, медичною службою та поліцією):

- орієнтація на проблеми сім'ї та виховання дітей;

- соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю;

- спеціалізована соціально-педагогічна (корекційна) допомога дітям

та молоді, які її потребують;

- соціально-педагогічна допомога дітям і підліткам з труднощами в навчанні;

- здійснювати моніторинг навчання дітей та молоді з сімей внутрішніх переселенців;

- профорієнтація та супровід у професійній освіті підлітків та молоді.

6. Медико-соціальна амбулаторія (робота виконується в контакті з медичною службою):

- медико-соціальна амбулаторія;

- надання медичної допомоги до госпіталізації;

- допомога в реалізації винятку;

- виявлення хронічно хворих та інвалідів та організація для них спеціалізованого медико-соціального орієнтування;

- соціально-психіатрична діагностика та допомога;

- допомога в придбанні медикаментів та обладнання;

- надати фінансову підтримку лікування у разі потреби;

- переведення до спеціалізованих медичних установ.

7. Фінансова спрямованість – надання допомоги на початку (видача кредитів):

- надання фінансової допомоги відповідно до принципу індивідуального підходу до кожної конкретної ситуації.

8. Соціально-економічне консультування:

- консультування з соціально-економічних питань;

- допомога в досягненні економічної незалежності;

- сприяти підвищенню рівня доходів мігрантів.

9. Матеріальна та волонтерська підтримка (робота ведеться в контакті з громадськими організаціями):

- надання продовольчої допомоги у вигляді продуктів харчування;

- надавати матеріальну допомогу;

- надання іншої матеріальної допомоги (медикаменти, будівельні матеріали тощо).

10. Соціально-професійна орієнтація (робота проходить у контакті з державними службами зайнятості):

- допомога в отриманні основної та додаткової роботи;

- допомога у відкритті власної справи;

-консультації з питань пошук роботи, працевлаштування та профорієнтації;

- сприяння професійній підготовці та перепідготовці [36].

Інші дослідники, зокрема І. Звєрєва, характеризує два напрямки проблем інтеграції внутрішніх переселенців в громаду:

- забезпечення нормативно-правової бази – фінансування, матеріальне забезпечення, гарантії існування переселенців, а також підвищення кваліфікації соціальних працівників;

- підтримка правової свідомості особи – сприяння відновленню функцій у новому мікросоціумі для її успішної самореалізації, забезпечення умов для формування соціальних характеристик особистості, соціально-психологічний супровід. Необхідно стимулювати прагнення та розвивати вміння внутрішньо переміщених осіб самостійно вирішувати проблеми та долати труднощі, що надзвичайно сприяє інтеграції в приймаючу громаду [16].

2.2. Підходи до створення умов для здійснення соціальної адаптації та інтеграції ВПО

Нами було досліджено вітчизняні та зарубіжні джерела щодо питань адаптації та інтеграції, соціальної згуртованості. Аналіз наукових праць свідчить, що в ході дослідження процесів адаптації та інтеграції ВПО до громад, які їх приймають, зазначені процеси розглядаються з погляду різних наукових аспектів. Це демонструє відмінності зацікавлень різних наук

(наприклад, економіки, психології, соціології, демографії, антропології, медицини тощо), а також різницю в теоретико-методологічних підходах.

Як вважають дослідники А. Путінцев, Ю. Пащенко [52] «медична наука в контексті питань адаптації та інтеграції ВПО більше зосереджується на стані здоров'я переміщених осіб, поширеності захворюваності, зокрема епідемій. Психологічна наука більше цікавиться психологічними станами ВПО, в тому числі стресом, а також їх поведінковими наслідками. Соціологія й антропологія приділяють більше уваги взаємодії ВПО з новим культурним середовищем і можливою трансформацією ідентичності ВПО. Економіка відносно більше цікавиться витратами та потенціалом ВПО, здатністю переміщеної особи отримати доступ на ринок праці в середовищі, яке приймає ВПО, та відновити свій рівень професійного статусу.» [52].

На підставі досліджень автори (А. Путінцев, Ю. Пащенко) аналізують два підходи до адаптації внутрішньо переміщених осіб: ресурсний і соціокультурний. До соціокультурного підходу вони відносять твердження, яке визначає соціальну адаптацію ВПО як деякий шоковий стан, який особа має подолати для того, щоб адаптуватись у новому середовищі. У першу чергу людина вважає себе постраждалою особою з особливим статусом, якій необхідна як соціальна, так і культурна допомога [52].

З позиції ресурсного підходу налагодження життя внутрішньо переміщених осіб потребує відновлення як матеріальних, так і нематеріальних ресурсів, використання яких допомагає забезпечити їм належний рівень життя. А соціальна адаптація з огляду умов даного підходу аналізується як процес відновлення доступу до особистих, матеріальних та соціокультурних ресурсів [52].

Особисті ресурси тісно пов'язані з відновленням відчуття незмінності життєвого простору, його контрольованості, адже чинники, які спричиняють вимушену міграцію, перебувають поза межами індивідуального контролю. В деяких випадках відновлення особистого ресурсу може потребувати звернення до фахівців та подолання наслідків пост-травматичного стресового розладу,

неврозів, фобій тощо, які є наслідком пережитого негативного досвіду.

Проблема відновлення матеріальних ресурсів напряму залежить від втрати майна та інших речових цінностей ВПО. Відновлення матеріального ресурсу є тривалим процесом, який потребує залучення допомоги як держави, так і неурядових громадських організацій. Найбільш важким для ВПО є усвідомлення відсутності звичного для них оточення. В свою чергу, особистий ресурс є пов'язаним з матеріальним в тому сенсі, що його відновлення залежить від зовнішніх виплат, відтак особи втрачають відчуття незалежності і самостійності, що додатково погіршує їх психоемоційний стан.

Доступ до соціального ресурсу пов'язаний з формуванням нових соціальних зв'язків та відносин: дружби, товариства, сусідства тощо, адже в процесі вимушеної міграції звичні соціальні зв'язки руйнуються, а відчуття самотності та покинутості додатково погіршує соціальну адаптацію ВПО. Культурні ресурси значною мірою пов'язані з доступом до різного роду соціокультурних активностей, культурних, мистецьких, освітніх та інших проєктів і закладів, які сприяють духовному збагаченню, забезпечують змістовне дозвілля.

В межах ресурсного підходу також відстежується зміна структури витрат ВПО. Оскільки часто цей статус пов'язаний із втратою роботи, стабільного доходу та рівня життя, тому більша частина витрат стосується категорії «оренда житла», «харчування» та «лікування». Тож соціальна адаптація у приймаючих громадах включає також у себе організацію доступу до всіх видів ресурсів: можливість працевлаштування, реалізація державних пільг та гарантій, розширення кола знайомств, доступ до фахівців із соціальної реабілітації тощо.

Колектив дослідників (Д. Райан, Б. Дулі, Ч. Бенсон) запропонували поділити ресурси на чотири групи: особисті, матеріальні, соціальні та культурні, та зазначили, що громади можуть використовувати дві стратегії по відношенню до ресурсів ВПО: заміщення ресурсів або їх заміна. Варто зазначити, що фактично в українській практиці присутні обидві стратегії: заміщення матеріальних ресурсів (надання житла, допомога речами тощо) та

заміна видів активностей (зміна виду роботи, професії, загального укладу життя тощо) [71].

З огляду на те, що в межах соціокультурного підходу адаптація - це подолання шоку через зміни звичного культурного оточення та розглядається як необхідність пристосуватись до іншої культури, зокрема, за рахунок взаємодії ідентичностей ВПО та оточуючого середовища. В наслідок цього, інтеграція ВПО в громадах, які їх приймають, визначається як зближення ідентичностей. У практичному вимірі співіснування внутрішньо переміщених осіб та оточуючих груп і зближення їх ідентичностей може відбуватись за двома шляхами, визначеними у дослідженнях культурної антропології, асиміляції та мультикультуралізму. Від того наскільки культурні та соціальні різноманітності між ВПО та громадами, що їх приймають, розглядаються як можливість або загроза співіснування, залежить і вибір шляху розбудови взаємодії [52].

Аналізуючи соціокультурний та ресурсний підходи, І. Тітар акцентує на необхідності їх синтезу, адже вони орієнтовані на протилежні процеси адаптації: налагодження внутрішнього стану (соціокультурний підхід) та нормалізацію взаємодії із зовнішнім світом (ресурсний підхід). На думку автора, соціокультурний підхід може бути розглянутий також у значенні пристосування до нової культури, особливо якщо йдеться про вимушену міграцію етнічних груп чи релігійних спільнот [62].

У рамках соціокультурного підходу поняття “адаптація” по відношенню до вимушених мігрантів означає процес, який триває протягом короткого періоду після переміщення в нове місце і пов’язаний з необхідністю подолати стрес від раптової зміни місця проживання та пристосуватись до нових умов життя.

З огляду складових ресурсного підходу, вимушене переміщення супроводжується зменшенням накопичених ресурсів або їх повною втратою (наприклад, житла, іншого нерухомого та рухомого майна, комунальної інфраструктури, ринку праці, соціальних зв’язків тощо). Втрати ресурсів можуть бути отримані у різні періоди переміщення, і навіть у новому

соціокультурному середовищі. Ресурси, які лишилися в попередньому культурному середовищі мігранта, з плином часу можуть знецінитись. Адаптація переселенців до нових умов багато в чому залежить від їх здатності повернути втрачені ресурси (наприклад, соціальну підтримку) та отримати нові, що є важливими для середовища, яке приймає мігрантів.

Загалом можливо розмежувати такі виміри адаптації ВПО у рамках:

- соціокультурного підходу – подолання психологічного стресу, спричиненого фактом переміщення до нового місця проживання;

- ресурсного підходу – отримання інформації щодо наявності та розташування в новому місці проживання ресурсів, які необхідні для відновлення рівня життєдіяльності (житла, продуктів харчування, джерел доходів (заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, соціальних виплат), медичного обслуговування, освітніх закладів, транспорту тощо) [62].

Аналіз наукової літератури показав, що адаптацію ВПО також рекомендують розглядати не як одноетапний процес, а як послідовність ряду етапів.

У підсумку метою соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у світовій практиці вважається повернення їх до стану, який передував настанню подій, внаслідок яких особи стали вимушеними переселенцями: це включає повернення до покинутих домівок, відшкодування втрати майна та статків, відновлення працевлаштування. Але існують ситуації коли повернення розглядається як неможливе, тому сучасні методичні рекомендації стосуються саме інтеграції ВПО у нове середовище та соціальної реадаптації, орієнтованої на довгострокову перспективу.

У дослідженнях І. Тітара зазначається, що одним з основних понять, які застосовуються по відношенню до ВПО у рамках підходу УВКБ ООН, є «довгострокове розв’язання» (англ. durablesolution) [62]. Довгостроковим розв’язанням проблем ВПО визнається стан, при якому зникають потреби та загрози, спричинені переміщенням.

УВКБ ООН вирізняє три форми довгострокового розв’язання проблем

внутрішньо переміщених осіб:

1) місцева інтеграція, або інтеграція в місцях проживання в областях, до яких ВПО спочатку перемістилися (local integration at the place of displacement);

2) інтеграція в новому місці проживання при переселенні до інших частин країни (integration in a new location);

3) повернення до місця попереднього проживання та реінтеграція (return and reintegration) [62].

Кожна з цих форм містить поняття «інтеграція ВПО». Проте самі документи УВКБ ООН не дають чіткого визначення, що таке інтеграція. Тож розглянемо це поняття.

Автори соціолого-педагогічного словника визначають, що «інтеграція» – це сторона процесу розвитку, яка пов'язана з об'єднанням у ціле раніше різнорідних частин та елементів, а у ході процесів інтеграції в уже сформованій системі, або у новій системі, яка виникла з раніше незв'язних елементів, збільшується обсяг та інтенсивність взаємозв'язків і взаємодій між елементами, зокрема надбудовуються нові рівні управління [59, с.94]. При визначенні поняття «інтеграція» вітчизняні вчені акцентують на такому її принципі, як «цілісність», натомість західні дослідники виокремлюють принцип «гармонії» [62].

Проведений нами аналіз відкритих джерел показує, що громадські об'єднання проводять власні дослідження інтеграційних процесів. Так, громадська організація «Горизонт змін» протягом вересня-грудня 2022 року провела дослідження інтеграційних практик внутрішньо переміщених осіб. Під терміном «інтеграція» автори дослідження розуміють системний процес залучення внутрішньо переміщених осіб в усі сфери життя приймаючих громад: побутову, економічну, культурну, аж до появи нової ідентичності як жителів громади, а не ВПО. Інтеграція уособлює двосторонній процес, тому передбачає взаємопов'язану адаптацію як переселенців до нових громад, так і мешканців цих громад відносно ВПО, створення між ними стабільних системних зв'язків, повноцінного залучення їх в соціальну розбудову

приймаючої громади [40].

Інше громадське об’єднання Луганська обласна жіноча правозахисна організація «Чайка» у своїх дослідженнях під твердженням поняття «інтеграція» визначає, що це входження ВПО у місцеве соціальне, ментальне середовище, у громадське, економічне, культурне життя, у нормальні побутові і трудові умови. З іншого боку, – це власний інтелектуальний, мобілізуючий, інноваційний, інвестиційний внесок переселенців у приймаючу громаду, завдяки чому ВПО стають ресурсом для місцевих громад. Плани соціально-економічного розвитку територій громад стають спільними, крім того, ВПО стають ресурсом для приймаючої громади завдяки своєму інтелектуальному, інноваційному та інвестиційному внеску у її розвиток [60].

Аналіз наявних теоретичних напрацювань та власні узагальнення дозволили нам проаналізувати зміст інтеграції з погляду внутрішньо переміщених осіб, місцевих громад, та громадських організацій. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб в громади є взаємовигідним колективним процесом, що розпочинається з узгодження позицій та інтересів. Інтеграція ВПО в рамках ресурсного підходу розглядається як злагоджений процес спільного використання ресурсів ВПО та громадою, що їх приймає.

РОЗДІЛ 3
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПОДОЛАННЯ ПЕРЕШКОД ЩОДО СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВПО

3.1. Особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні за результатами соціологічних досліджень

Проблеми, спричинені війною та масовим вимушеним переселенням, вимагають від державних владних структур, органів місцевого самоврядування значних зусиль для здійснення соціальної підтримки, адаптації та інтеграції постраждалих осіб. Перед ВПО одночасно виникають складні та багатовимірні завдання через те, що в умовах невизначеності необхідно подолати стрес від вимушеної зміни місця проживання та пристосувати свій спосіб життя до нових умов.

Як зазначають дослідники, в центрі уваги соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб перебувають питання, пов’язані з вирішенням житлових та побутових питань, оформленням пільг та гарантій, працевлаштуванням, соціальною підтримкою. Н. Гордієнко та М. Навошицький [10] зауважують, що у 2022-2023 роках для ВПО виникали завдання, пов’язані з фізичним виживанням та одночасно пошуком способу дій для адаптації на нових місцях проживання. В свою чергу приймаючі громади відчувають нестачу ресурсів з метою повноцінної адаптації ВПО (вакантні місця роботи, наявність житла, забезпечення побутовими речами).

В Україні з метою дослідження соціальної адаптації внутрішньо-переміщених осіб використовувалися методи опитування, анкетування, глибинні інтерв’ю, дослідження на основі відкритих джерел статистичної інформації. Замовниками цих досліджень були міжнародні організації, державні установи, громадські організації. Так, у 2023 році Міжнародна організація праці провела дослідження (сумісно з КМІС з використанням даних Міністерства

соціальної політики України). За результатами дослідження з'ясовано, що частина ВПО успішно адаптується в нових умовах проживання, отримує постійну роботу, влаштовують дітей на навчання у місцеві навчальні заклади. На відміну від попередніх досліджень, внутрішньо переміщені особи відзначали, що не відчувають до себе ворожого чи упередженого ставлення, або дискримінації за світоглядом, культурою, поведінкою. Натомість вони стикаються з економічною конкуренцією у порівнянні з місцевими мешканцями у питаннях пошуку вакансій та працевлаштування.

В межах Комплексного соціологічного дослідження «Економічні можливості постраждалим від конфлікту», яке проводилося Українським Жіночим Фондом за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) було використане опитування, експертне дослідження та статистичний аналіз проблем, пов'язаних з соціальною адаптацією ВПО. Найбільше проблем зазнають такі групи ВПО: особи молодого віку (30 років), чоловіки; ті, хто проживає у сільський місцевості; особи, які мають обмежений доступ до інформаційних ресурсів; особи, які проходять перенавчання та планують змінити фах [22].

Серед проблем, з якими найчастіше стикаються ВПО, були зазначені: високий рівень конкуренції на ринку; нестача актуальної інформації; обтяжливі процедури реєстрації та перереєстрації, втрата документів; корупція; проблеми із соціальною інфраструктурою та доступом до неї (заклади охорони здоров'я, навчальні заклади, дозвілля); низька оцінка роботи місцевої влади. Частина ВПО орієнтована на ведення власного бізнесу внаслідок того, що втратили місце роботи, а при пошуку нового зазнають дискримінаційних викликів, пов'язаних з віком, статтю, соціальним статусом, кваліфікацією [22].

У 2023 році Національний інститут стратегічних досліджень опублікував результати аналітичного дослідження «Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення», які стосувались питань кількості, розселення, соціальної адаптації та інтеграції ВПО [31]. Слід відмітити, що у 2023 році вже був наявним великий масив прикладних досліджень щодо

тематики соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, і вони почали набувати характеру комплексності та носити прогностичне значення. Також з урахуванням початку повномасштабного вторгнення у 2022 році дана проблема відзначилась зростанням масштабів та перейшла у категорію першочергових для держави. В Україні продовжуються дослідження, пов'язані з окремими проблемами ВПО, а також комплексні дослідження, які стосуються соціальної адаптації, проблем працевлаштування, соціального забезпечення тощо.

Потрібно зауважити, що за результатами досліджень 2023 року спостерігається зменшення серед ВПО планів щодо повернення та їх більша орієнтація на облаштування постійного місця проживання в нових громадах, з якими вони пов'язують своє майбутнє. До того ж зменшується кількість осіб, які відчувають внутрішню напругу (18%) у пристосуванні до нових умов, проте відзначається, що кожен п'ятий відчув на собі прояви соціальної несправедливості або нетерпимості.

Одним із факторів, які заважають соціальній адаптації та інтеграції ВПО, є залежність цієї категорії осіб від наявності виплат держави та міжнародних організацій, також негативними чинниками є відсутність постійного місця роботи, низький рівень заробітку; відсутність впевненості у майбутньому, проте серед ВПО є достатня частина осіб, активно орієнтованих на ефективну працю.

Серед інших проблем, які досліджувалися Національним інститутом стратегічних досліджень, є низька соціальна активність самих ВПО. Вони виявляють готовність прийняти допомогу, але самі не готові проявляти високу економічну або соціальну активність, самостійно вирішувати питання забезпечення власного добробуту. Проблеми, пов'язані із втратою житла та високою вартістю оренди мають першочергове значення у списку проблем, з якими стикаються ВПО. Певну ефективність у вирішення даного питання демонструє діяльність державних органів з реалізації національних програм, орієнтованих на допомогу ВПО: Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України [31].

3.2. Аналіз інституційних рівнів, на яких відбувається допомога внутрішньо переміщеним особам

Як вважають дослідники, зокрема Т. Алєксєєнко [1], яка визначила, комплекс проблем, які примушують покинути постійне місце свого проживання, а саме проблеми психологічного, фізіологічного, соціального і матеріального характеру, пов'язані з:

- втратами майна і стабільності умов проживання;

- нестачею базових можливостей для задоволення необхідних потреб (відсутність житла, брак повноцінного харчування, професійної самореалізації тощо);

- ризиками втрати суб'єктності діяльності (або ж сприйняттям себе таким у саморефлексії на виниклу життєву ситуацію, яка найчастіше звучить у висловах «від мене нічого не залежить», «я нікому не потрібний», «все втрачено», «у мене немає перспективи» тощо);

- розривом утверджених структур ідентичності (соціально-правових, етнічних, територіальних, професійних та ін.);

- втратою родинних зв'язків (зокрема, якщо члени родини, близькі залишаються на окупованих територіях або члени однієї родини дотримуються різних політичних поглядів та з цих міркувань не підтримують стосунки);

- зневірою та втратою орієнтирів в оцінці власних соціальних зв'язків у системах відносин, що призводить до протистояння або відчуження, проявляється у фактах непорозуміння, проблемах у спілкуванні або взагалі уникнення взаємодії між людьми;

- складнощами підтримки самоідентичності, своєї приналежності до різних соціальних груп, до нових професійних або територіальних спільнот, усвідомлення себе суб'єктом цих спільнот, прийняття їхніх цілей, мотивів та цінностей;

- труднощами соціальної адаптації до нових умов життя;

- соціальної взаємодії [1].

Фактори, що детермінують успішність вирішення цих проблем для вимушених переселенців з окупованих територій та прифронтової зони:

- суб'єктивні: метою переселення (більшість переселенців виїжджали добровільно та у місцевість за власним вибором), типовими особливостями особистості мігранта; мірою готовності та здатності до адаптації в нових соціальних середовищах, інтеграції до нового соціального середовища, в нову регіональну культуру, до формування нової ідентичності; особливостями соціальних очікувань від зміни умов проживання; рівнем власної активності у досягненні поставленої мети; життєвою позицією (цілеспрямованість, підприємливість, соціальна ініціативність), іншими характерними ознаками (вік, стан здоров'я, набутий соціальний досвід), рівнем фінансової спроможності (незалежності), іншими обставини індивідуального життя;

- об'єктивні: особливостями розвитку економіки, державного управління та здійснення державної соціальної політики; рівнем готовності країни та її інституцій до швидкого прийняття рішень, регулювання процесів, зокрема пов'язаних з міграцією та підтримкою мігрантів, з підготовленістю до соціальних змін приймаючих громад, з розвитком мережі соціальних служб і їх функціонального призначення, з готовністю соціальних працівників до оперативного реагування на соціальні виклики та надання переселенцям якісних послуг за місцем нового поселення, з особливостями підготовки фахівців (соціальних працівників, соціальних педагогів, практичних психологів) до роботи з різними групами мігрантів [52].

І. Григоренко та Н. Савельєва [11] виділи такі рівні, на яких відбувається допомога внутрішньо переміщеним особам:

- державний рівень,
- адміністративний рівень,
- волонтерська допомога,
- соціально-педагогічна допомога,
- міжнародні організації як суб'єкти, що сприяють адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб [11].

Роль держави. Держава виступає найбільшим інститутом для формування стратегії адаптації та інтеграції. Для впровадження політики відносно внутрішньо переміщених осіб влада має широкий спектр важелів впливу на ситуацію і використовує різноманітні інструменти реалізації засад державної політики щодо внутрішнього переміщення. Проте, ці можливості не завжди використовуються в повному обсязі. Держава є відповідальною за створення умов, в яких права вимушених переселенців будуть захищені нарівні з правами всіх громадян, з урахуванням нагальних викликів та особливих потреб, що виникають через вимушене переміщення.

Роль та напрямки державної соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам є одними з пріоритетних аспектів державної соціальної політики.

Державна соціальна підтримка переміщеним особам має сприяти їхній адаптації у нових умовах існування. Кожен громадянин повинен усвідомлювати, що соціальні гарантії держави діють незалежно від того, де він перебуває. Суспільство також повинно розуміти, що роль держави полягає в підтримці, а не в повній гарантії, і кожен громадянин має активно сприяти спільному добробуту держави [20].

У відповідності до чинного законодавства регулювання міграційних процесів в Україні забезпечується Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Державним комітетом України у справах національностей та релігій, Міністерством внутрішніх справ (Державний департамент у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб), територіальними центрами міграційної служби, Фондами соціального захисту та милосердя, Фондами допомоги біженцям та переселенцям, Представництвом міжурядової міжнародної організації по міграції (МОМ).

Адміністративний рівень. Місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень забезпечують:

- прийом громадян, надання їм безоплатної первинної правової допомоги з питання взяття на облік внутрішньо переміщених осіб;

- надання інформації переселенцям про можливі місця і умови для їх тимчасового проживання/перебування з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування, громадських об’єднань, волонтерських, благодійних організацій, інших юридичних та фізичних осіб, про стан інфраструктури, довкілля у таких місцях;

- надання у разі необхідності ВПО медико-психологічної допомоги;

- безоплатне харчування ВПО відповідно до законодавства на період до отримання такими особами статусу безробітних або їх працевлаштування, але не більше одного місяця тощо [11].

Допомога волонтерських організацій має велику вагу у вирішенні соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб.

Добровільні зусилля волонтерських організацій, які першими взяли на себе опіку над внутрішньо переміщеними особами, важко переоцінити. Згідно з результатами дослідження «ВПО та приймаюча громада», 40% внутрішньо переміщених осіб отримували підтримку від волонтерів. 76% місцевих жителів володіють інформацією щодо діяльності волонтерів, які надають допомогу внутрішньо переміщеним особам, ще 55% характеризують їх роботу як ефективну. Хоча волонтери грають значущу роль, більшість (43%) вважає, що їхню допомогу не повинні сприймати як заміну державної підтримки. Це свідчить про те, що волонтери можуть допомагати та доповнювати зусилля держави, але не замінювати їх повністю, тобто провідна роль держави в розв’язанні проблем внутрішньо переміщених осіб є безсумнівною. Основними напрямами допомоги від волонтерів стали:

- допомога продовольчими та побутовими товарами, отримали допомогу 87% респондентів;

- інформація та консультації – 35%;

- надання житла –23%;

- психологічна реабілітація –20%;

- пошук/надання роботи –16% [33].

Соціально-педагогічна допомога. Обсяги потоків внутрішньо

переміщених осіб стали потужним викликом для України, її соціальної політики, системи соціальних служб та соціальних працівників. Зрозуміло, що існуюча система соціальної підтримки в країні не передбачала роботи з цією групою клієнтів, а соціальні працівники не були належним чином підготовлені, не володіли необхідним методологічним і правовим інструментарієм для забезпечення ефективної роботи в цій галузі. За визначенням іноземних науковців, переміщення порушує соціальну екологію особи, призводить до психологічних відхилень поведінки та діяльності людини, соціального виключення, інших проявів психологічного дискомфорту, підвищує ризики опинитися у тенетах бідності або утриманства. Відтак, виникає нагальна необхідність у наданні допомоги з боку соціальних служб, які повинні забезпечувати ефективну підтримку, надання якісних соціальних послуг з метою адаптації вимушених переселенців до нового середовища. Система соціальної підтримки та соціальні служби повинні адаптуватися до нових викликів та забезпечувати належні ресурси, застосовувати навички для ефективної роботи з цією групою населення, аби допомогти їм подолати труднощі та інтегруватися в нове середовище [49].

Міжнародні організації відіграють значну роль у допомозі внутрішньо переміщеним особам, сприяючи вирішенню їхніх проблем. Допомога від таких організацій істотно впливає на полегшення ситуації ВПО. Згідно з дослідженням, 52% волонтерських організацій, які взаємодіяли з ВПО, мають досвід отримання допомоги від міжнародних організацій. Більшість волонтерських формувань завдяки міжнародним партнерським організаціям отримували гуманітарну допомогу у грошовій або натуральній формах. Серед різних видів допомоги, найбільш значущою та важливою виявилася грошова підтримка, яку визнали 60% волонтерських організацій.

Такий досвід спільних зусиль свідчить про важливість та ефективність міжнародного співробітництва в організації допомоги ВПО, а також підкреслює потребу в подальшій координації дій всіх дотичних суб’єктів до вирішення глобальних викликів, пов’язаних із переміщенням населення [33].

3.3. Шляхи подолання перешкод на шляху до соціальної інтеграції ВПО у територіальні громади

Вітчизняні дослідження [22,31,33,53], свідчать, що інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади в умовах воєнного стану наштовхується на ряд перешкод, які можуть ускладнювати процес адаптації та включення ВПО в нові соціальні, економічні та культурні умови проживання. Ці виклики передбачають від усіх зацікавлених сторін інноваційних підходів та гнучкості зусиль для їх подолання, оскільки можуть спричинити додаткові виклики реалізації можливих програм та стратегій. Серед основних перешкод, які виникають у процесі інтеграції ВПО та, на які доцільно звертати увагу для розробки заходів запобігання їх негативного впливу на очікувані результати соціальної адаптації людей у громаді доцільно виділити декілька груп. Наявність цих перешкод підтверджують підсумки опитувань, а також численні дослідження проблем ВПО у проаналізованих роботах.

Зокрема, О. Федоренко, серед проблем соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громади, що надали їм прихисток, виділяє чотири складові цього процесу: соціально-психологічну, культурно-комунікативну, соціально-економічну та соціально-політичну [64].

Крім того, І. Шапошникова [67] проаналізувала фокус-групи та глибинні інтерв'ю ВПО з 2022 року та приймаючого населення з 11 громад, зокрема Дніпропетровської, Київської, Кропивницької, Львівської, Мукачівської, Тернопільської, Ужгородської, Уманської, Хмельницької, Черкаської та Чернівецької, що були відображені у звіті, підтверджують наявність значних розбіжностей між ВПО та населенням приймаючих громад щодо відчуття соціальної, психологічної та економічної напруги. Зокрема, понад 50% жителів приймаючих громад зазначили, що у відносинах присутня напруга і такі дані різняться за регіонами приймаючих громад. Так, західніші громади України виявились більш чутливими до ВПО, ніж центральні [67]. Таким чином, зробила акцент на декількох групах викликів для приймаючих громад та самих

ВПО щодо перебігу процесу соціальної інтеграції.

До першої групи можна віднести соціальні та культурні виклики. Перед громадяни, які складають групу ВПО, часто виникають труднощі соціалізації в новому середовищі через відмінності звичаїв, традицій, а також упереджене ставлення місцевих жителів. Це в свою чергу може призвести до соціальної ізоляції та відчуття відсторонення. В цій же групі психологічні травми. Безперечно, що ВПО, які пережили втрату житла, роботи або інші травмуючі події, можуть мати потребу в спеціалізованій психологічній допомозі з метою адаптації до нових обставин. І така допомога вимагає не лише розвитку належної додаткової соціальної інфраструктури, але й потребує сприятливого соціально згуртованого середовища для формування у ВПО відчуття належності до громади та підтримки.

Друга група – економічні виклики, які взаємопов’язані з труднощами внаслідок обмежених можливостей працевлаштування та фінансової нестабільності самої громади. Внутрішньо переміщені особи можуть стикатися з проблемами у пошуку роботи через високий рівень безробіття, недостатній рівень кваліфікації або відсутність нових соціальних зв’язків. У свою чергу відсутність стабільного доходу може посилити соціальну вразливість ВПО, обмежуючи їх доступ до житла, медичних та освітніх послуг.

Третя група викликів – інфраструктурні, яку формують житлові проблеми та труднощі доступу до соціальних послуг. Житлова проблематика фактично є вагомою проблемою розміщення ВПО. Більша частина з числа ВПО, внаслідок відсутності соціального житла вимушена винаймати житло, що у свою чергу вимагає певного рівня фінансової спроможності громадян. Тому, одним з найскладніших викликів, є процес забезпечення ВПО доступним житлом у приймаючих громадах, особливо в умовах обмежених ресурсів та великої кількості переміщених осіб. Проблему можуть також становити надання ВПО якісних медичних, освітніх та інших соціальних послуг, що вимагає значних зусиль та ресурсів від громади та держави. До того ж, збільшення чисельності населення в громаді можуть створювати додаткове навантаження на наявні

інфраструктурні об’єкти, що також вимагає значних зусиль та ресурсів громади.

В. Николаєва та В Пономарьова, аналізуючи проблеми соціальної адаптації ВПО у територіальній громаді в умовах воєнного стану дійшли висновку, що саме ініціативи органів місцевого самоврядування з упровадження різноманітних програм підтримки ВПО шляхом створення груп швидкого реагування, діалогових майданчиків із залученням фахівців із комунікацій та розв’язання конфліктів, можуть сприяти активній взаємній адаптації населення й інтеграції ВПО у життя приймаючих громад. Авторами запропоновано умови ефективної інтеграції ВПО у громаду, які наведені у таблиці 1 [67].

Таблиця 3.1

Умови ефективної інтеграції ВПО у громаду

Консолідація стосунків між жителями місцевих громад та ВПО	Заохочення ВПО до активніших дій	Інформування ВПО щодо діяльності місцевих і центральних органів державної влади
- інформування щодо внеску ВПО до місцевих громад; потенційні можливості ВПО щодо участі у всебічному розвитку громади; - знищення негативних стереотипів у місцевих громадах; - висвітлення загальних інтересів, цілей та проблем у громаді та ВПО (як на локальному, так і на	- заохочення до участі в житті громади, співробітництво та партнерство з інститутами громадянського суспільства та представниками місцевих громад; - заохочення ВПО до вирішення власних проблем; - підтримка ВПО у пошуках роботи.	- інформування ВПО щодо їхніх прав і наявних ресурсів; - інформування ВПО щодо правил і процедур реалізації їхніх прав та отримання гуманітарної допомоги; - покращення механізму обміну інформацією між ВПО та урядовими агентствами.

Продовження табл. 3.1

національному рівнях); успішних випадків співробітництва; - всеосяжний та соціально спрямований діалог у громадах, взаємодія між різними соціальними секторами; - висвітлення проблем ВПО та місцевих громад, зокрема проблем соціально незахищених груп серед них.		

Вирішення проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу та взаємодії між різними зацікавленими сторонами, їх злагоджених дій та інноваційних підходів. Подолання цих викликів стане запорукою успішної інтеграції ВПО та впливатиме на стан соціальної згуртованості в громадах.

Впровадження наведених нижче пропозицій може сприяти ефективнішій адаптації та інтеграції ВПО, забезпечуючи їхню соціальну та економічну стабільність.

1. Налагодження тісної співпраці центральних органів влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, організацій громадянського суспільства та громадськості. Об’єднання зусиль усіх зацікавлених сторін до процесу інтеграції сприятиме обміну знаннями, ресурсами та кращими практиками. Місцеві громади та волонтери можуть забезпечити безпосередню підтримку та адаптацію ВПО завдяки експертній та фінансовій допомозі міжнародних та неурядових організацій.

2. Розробка стратегій, що базуються на потребах ВПО та ресурсах громад. Концепція таких стратегій передбачає розробку індивідуальних планів інтеграції, які орієнтовані на специфічні потреби кожного громадянина у статусі ВПО. Це може значно підвищити ефективність інтеграційних заходів, які стосуються допомоги в пошуку житла, працевлаштування, навчання та доступу до медичної допомоги.

3. Комунікаційні заходи згуртованості, які полягають у підвищенні обізнаності та залучення місцевого населення до процесу інтеграції. Організація якісної інформаційної роботи, яка здатна зруйнувати стереотипи та упередження відносно ВПО, сприяє формуванню позитивного ставлення і сприйняття переміщених осіб. Залучення місцевих мешканців до волонтерської діяльності та впровадження соціальних проєктів може посилити взаєморозуміння та соціальну згуртованість.

4. Формування сприятливого психологічно комфортного середовища. Зазначена пропозиція в першу чергу спрямована на заходи психосоціальної підтримки, оскільки ВПО через переміщення та втрати часто стикаються з травмами, що вимагає ефективних механізмів психосоціальної підтримки для їх відновлення. Успішна інтеграція ВПО значною мірою залежить від налагодження позитивних відносин між переміщеними особами та членами приймаючих громад завдяки спільній участі у реалізації соціальних та економічних програм. У роботі над такими спільними проєктами у громадах є доцільність залучити громадян з категорії ВПО, врахувати їхні компетенції, використати їх досвід та знання на розвиток та розбудову самої громади. У такий спосіб, інтеграція внутрішньо переміщених осіб може бути не тільки викликом, а й можливістю для розвитку та зміцнення територіальних громад.

Однією з перспектив розвитку системи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є підвищення ефективності управління та координації зусиль між державними органами, неурядовими організаціями та міжнародними партнерами [55, с. 106–108]. Важливим кроком у цьому напрямку є створення єдиного центру координації, який відповідальний за

розробку та впровадження комплексних програм підтримки ВПО, забезпечення їх фінансування та моніторинг результатів.

Також перспективним є подальше впровадження електронних систем для спрощення процесів отримання соціальної допомоги. На практиці запровадження електронних реєстрів та порталів для подання заяв на отримання допомоги дозволяє знизити бюрократичні перешкоди та прискорити процес надання підтримки внутрішньо переміщеним особам. Зазначений фактор також підсилюватиме прозорість та підзвітність у розподілі фінансових ресурсів.

Ще однією важливою умовою є забезпечення стабільного фінансування програм соціального захисту ВПО на всіх етапах їх адаптації та інтеграції. Від спрямування для реалізації програм підтримки внутрішньо переміщених осіб достатнього ресурсу бюджетних коштів, залучення міжнародної допомоги та інвестицій залежить їх успішність.

Також варто звернути увагу на необхідність розвитку програм соціальної інтеграції, які сприятимуть подоланню упереджень та дискримінації щодо внутрішньо переміщених осіб. Інформаційні та освітні заходи, запроваджені з метою підвищення обізнаності суспільства про проблеми ВПО, покликані допомогти створенню сприятливого середовища для їх інтеграції.

Органи місцевого самоврядування відіграють провідну роль у вдосконаленні системи заходів соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Долаючи виклики сьогодення у наданні допомоги ВПО місцеві громади безпосередньо працюють над інтеграцією переміщених осіб. Місцеві органи влади використовують будь які наявні можливості швидко реагувати на потреби ВПО, при цьому адаптуючи місцеві програми соціального захисту до конкретних умов та фінансових можливостей громади.

Важливим завданням, а одночасно і викликом, для органів місцевого самоврядування є забезпечення доступу до житла для ВПО. Через муніципальні програми будівництва та надання соціального житла, орендних субсидій та інших форм підтримки, місцеві влади можуть ефективно вирішувати питання

тимчасового розміщення та забезпечення довгострокового житла для переміщених осіб. Успішні приклади таких програм можна знайти в різних регіонах України, де місцеві громади, співпрацюючи з міжнародними організаціями та донорськими фондами, працюють над проблемою забезпечення житлом ВПО.

Окрім вирішення житлового питання, органи місцевого самоврядування активно залучаються до надання медичних та психологічних послуг. Завдяки мобільним медичним бригадам, місцевим клінікам та психологічним службам, ВПО можуть отримувати необхідну медичну допомогу та підтримку безпосередньо в місцях свого проживання. Це дозволяє швидко та ефективно реагувати на потреби переміщених осіб, забезпечуючи їм належний рівень медичного обслуговування.

Місцеві органи влади у рамках заходів соціальної адаптації можуть організовувати для ВПО групові професійні тренінги, освітні програми та курси підвищення кваліфікації, що сприятиме працевлаштуванню ВПО та інтеграції в соціально-економічне життя громади. Підтримка малого бізнесу та підприємницьких ініціатив серед ВПО є не менш важливим напрямком діяльності місцевих органів влади.

Взаємовигідне партнерство з міжнародними та громадськими організаціями допомагає органам місцевого самоврядування застосовувати інноваційні підходи та залучати більше додаткових ресурсів з метою соціального захисту ВПО. Це співробітництво сприяє обміну передовим досвідом та залученню найкращих практик у сфері надання соціальних послуг, що підвищує ефективність допомоги переміщеним особам.

Внутрішньо переміщені особи в умовах триваючого збройного конфлікту залишаються однією з найбільш вразливих категорій населення, що підкреслює особливу вважливість цієї проблеми, вимагає постійної уваги та вдосконалення шляхів її вирішення. Подолання викликів, що стосуються проблем соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах війни в Україні, суттєво залежить від багатьох факторів, включаючи належне фінансування та

концепцію єдності і співпраці між різними органами та організаціями, а також активну участь місцевих громад.

Провідним аспектом є інтеграція внутрішньо переміщених осіб у нові територіальні громади. Для цього необхідно розробити та реалізувати комплексні програми соціальної інтеграції, що включатимуть освітні та інформаційні кампанії, спрямовані на подолання упереджень та дискримінації. Активна участь місцевих громад у підтримці ВПО є важливим елементом, який сприяє створенню сприятливого середовища для їх адаптації. Співпраця з міжнародними організаціями та неурядовими структурами також відіграє важливу роль у покращенні ситуації з соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб. Залучення міжнародного досвіду та допомоги інших країн може стати важливим ресурсом для розробки ефективних програм та заходів підтримки. Таким чином, за умови впровадження системних змін та здійснення постійного моніторингу результатів можливо забезпечити ефективну підтримку внутрішньо переміщених осіб та створити умови для їхньої успішної інтеграції у нові громади.

ВИСНОВКИ

Повномасштабна збройна агресія проти України призвела до великої кількості людських втрат, масового руйнування майна, інфраструктури, спричинила масштабну кризу вимушеного переміщення населення та гуманітарну кризу в сучасній історії нашої країни. Тому, критично важливим в умовах сьогодення є забезпечення належного рівня надання соціальної і психологічної допомоги, подолання викликів соціально-педагогічної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. Зазначена проблема має комплексний характер та вимагає особливої уваги з огляду на масштаби внутрішнього переміщення осіб, які потребують соціальної підтримки, що і зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи «Соціально-педагогічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб в умовах сьогодення».

В теоретичному розділі кваліфікаційної роботи були дані визначення понять: внутрішньо переміщена особа, адаптація, інтеграція. Проаналізовано стан та проблеми внутрішньо переміщених осіб, визначено основні проблеми адаптації ВПО. В третьому розділі розглядаються стратегії та механізми адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб до нового соціокультурного середовища, зазначається роль держави, волонтерів та міжнародних організацій у сприянні адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

У процесі дослідження використано загальні методи наукового пізнання, здебільшого описовий метод; аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної, зокрема соціально-педагогічної, літератури та нормативно-правових документів для узагальнення теоретичних підходів щодо соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та аналіз інституційних змін з питань адаптації та інтеграції ВПО до приймаючих громад.

На основі аналізу наукових праць, реалізації мети та завдання цього дослідження маємо підстави сформулювати такі висновки.

Внутрішньо переміщені особи не перетинають кордонів своєї країни, а причиною переміщення є уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Тому, причинами та чинниками внутрішнього переміщення майже завжди є несприятливі умови соціалізації різних соціальних груп, що призводить до дезінтеграції людей у нових соціально-культурних умовах.

Нами було визначено, що нагальні проблеми, пов'язані з вимушеним переміщенням людей, проявляються у виникненні труднощів розміщення для проживання, подальшого працевлаштування, психологічної реабілітації, доступу до медичних, освітніх, культурних послуг та соціальної інтеграції. Як правило, вимушено переміщені особи потребують матеріальної, фінансової, соціально-педагогічної і психологічної допомоги та підтримки, соціальної інтеграції до життя в територіальних громадах України, де вони оселилися після переміщення та планують залишатися протягом тривалого часу.

З огляду на те, що збройний конфлікт триває, питання надання соціальної підтримки та подальшої інтеграції внутрішньо переміщених осіб є важливим завданням, що потребує напрацювання стратегії пошуку та розв'язання довгострокових проблем.

Ключове значення в процесі соціальної інтеграції має діяльність приймаючої громади та її внесок у процес соціально-психологічної адаптації вимушено переміщених осіб, активні дії щодо залучення їх до нового соціального середовища та максимально можлива допомога у подоланні проблем і труднощів, які можуть виникнути під час соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Необхідною умовою успішної інтеграції внутрішньо переміщених осіб є така цілеспрямована діяльність, яка включає в себе постійний обмін з численними складовими нового соціального середовища у приймаючих територіальних громадах.

На цей процес впливають мотиваційні фактори, стратегії поведінки

внутрішньо переміщених осіб, рівень сприйняття ВПО новою громадою, відповідність самооцінки осіб їх реальним можливостям та умовам нового соціально-культурного середовища. Процес інтеграції внутрішньо переміщених осіб здійснюється через набуття відповідного соціального статусу, завдяки соціальній мобільності, здатності коригувати власні переживання та поведінку.

З метою успішного подолання зазначених проблем важливо налагодити систему взаємодії національних, міжнародних організацій та урядових структур для забезпечення ефективної підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

На національному законодавчому рівні прийнято низку нормативно-правових актів, що встановлюють статус внутрішньо переміщених осіб, визначають права та гарантії, надані внутрішньо переміщеним особам та механізми їх соціального захисту.

Сукупність цих заходів спрямовані на забезпечення внутрішньо переміщених осіб правами та соціальним захистом з метою полегшення їхньої інтеграції в нових місцях проживання та зменшення можливих негативних наслідків внутрішнього переміщення.

Вирішення проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу та взаємодії між різними зацікавленими сторонами, їх злагоджених дій та інноваційних підходів.

Узагальнивши підходи та методи оптимізації соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб в умовах триваючого збройного конфлікту встановили, що впровадження наведених нижче пропозицій може сприяти ефективнішій адаптації та інтеграції ВПО, забезпечуючи їхню соціальну та економічну стабільність:

1. Запровадження концепції єдності та співпраці центральних органів влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, організацій громадянського суспільства та громадськості з метою об’єднання зусиль усіх зацікавлених сторін до процесу інтеграції, що сприятиме обміну знаннями,

ресурсами та кращими практиками соціальної роботи.

2. Розробка програм, що базуються на потребах ВПО та ресурсах громад, які передбачають розробку індивідуальних планів інтеграції, які орієнтовані на специфічні потреби кожного громадянина у статусі ВПО. Це може значно підвищити ефективність інтеграційних заходів, які стосуються допомоги в пошуку житла, працевлаштування, навчання та доступу до медичної допомоги, освіти, культури.

3. Комунікаційні заходи згуртованості, які полягають у підвищенні обізнаності та залучення місцевого населення до процесу інтеграції. Організація якісної інформаційної роботи, яка здатна зруйнувати стереотипи та упередження відносно ВПО, сприятиме формуванню позитивного ставлення і сприйняття переміщених осіб.

4. Формування сприятливого психологічно комфортного середовища, налагодження позитивних відносин між внутрішньо переміщеними особами та членами приймаючих громад через спільну участь у реалізації місцевих соціальних та економічних програм, що сприятиме більш глибокій інтеграції внутрішньо переміщених осіб, а також розвитку та зміцненню самих територіальних громад.

5. Об’єднання (консолідація) фінансових механізмів та джерел, залучення міжнародної донорської допомоги для розв’язання проблем ВПО на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Необхідно також постійно відслідковувати настрої ВПО та їх плани щодо майбутнього переміщення. Для цього потрібно впроваджувати регулярні опитування внутрішньо переміщених осіб з цих питань.

Таким чином, згідно з представленим матеріалом ми можемо зробити висновок, що важливою складовою є співпраця з міжнародними організаціями, яка сприяє залученню додаткових ресурсів та найкращого досвіду. Впровадження системного підходу до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, що передбачає напрацювання законодавчої бази, залучення фінансових ресурсів, впровадження нових підходів до управління соціальним

захистом та активну інтеграцію ВПО у нові громади. Постійний моніторинг та вдосконалення системи соціального захисту з урахуванням провідної ролі місцевого самоврядування здатні задовольнити потреби ВПО та забезпечити ефективну інтеграцію внутрішньо переміщених осіб в Україні, що є важливою умовою для стабільного розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєксєєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бибик Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
2. Атаманчук Г. І. Формування інтелектуальних ресурсів вимушено переміщених осіб як складова успішної адаптації. *Освітологічний дискурс: електронне наукове фахове видання.* 2021. № 1 (34). С. 88-97.
3. Бабенко В. А. Внутрішньо переміщені особи в Україні: проблеми та перспективи інтеграції : монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2017. 240 с.
4. Балакірєва О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб. *Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування*: матеріали круглого столу, м. Київ, 9 липня 2014 року. URL: http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html (дата звернення 22.12.2023).
5. Басова І. Внутрішньо переміщені особи в документах ООН. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю каф. труд. та госп. права Харк. нац. унів. внутр. справ (м. Харків, 3 лист. 2017 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 448-451.
6. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
7. Блинова О. Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2016. № 9. С.58-66.
8. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакірєвої, НАН України. Київ : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув.

НАН України», 2016. 140 с.

9. Внутрішньо переміщені особи / УВКБ ООН (The UN Refugee Agency). URL: https://www.unhcr.org/ua/idps (дата звернення 23.10.2024).
10. Гордієнко Н. В., Навошицький М. Т. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними. *Science, innovations and education: problems and prospects* : The 10th International scientific and practical conference (May 4-6, 2022, Tokyo, Japan). Tokyo: CPN Publishing Group, 2022. P. 323-333.
11. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах : навч. посіб. для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц.педагогіка». Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
12. Гудвін- Гілл Г. С. Статус біженця в міжнародному праві. Москва : ЮНИТИ, 1997. 648 с.
13. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 12.05.2024).
14. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 12.05.2024).
15. Дяченко А. В. Механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Ін-т підгот. кадрів держ. служби зайнятості України. Київ, 2020. 20 с.
16. Звєрєва І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. та ін. Соціальна робота в Україні: навч. посібник/ за заг. ред. І. Д. Звєрєвої, Г. М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2003. 233 с.
17. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: опитування загального населення, раунд 6, 23 червня 2022 року. URL: http://surl.li/jfoqng (дата звернення: 15.10.2024).

18. Зінченко О. С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 47-53.
19. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр учб. л-ри, 2011. 488 с.
20. Кассас К. Реалізація внутрішньо переміщеними особами своїх прав і свобод. *Актуальні проблеми суспільно-політичних наук* : зб. матеріалів наук. конф. Вінниця. 2018. 377 с.
21. Керівні принципи GPUkrainian. URL: http://surl.li/zisvvn (дата звернення 26.04.2024).
22. Комплексне соціологічне дослідження в рамках Проекту «Економічні можливості постраждалим від конфлікту», що впроваджується Українським Жіночим Фондом за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). URL: http://surl.li/qdwrtz (дата звернення: 09.05.2024).
23. Кравченко М. В. Пріоритетні напрями забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління».* 2016. № 3 (82). С. 83-90.
24. Кульчицький Т. Р. Поняття та ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 1 (19). С. 51-57.
25. Лібанова Е. М., Горбулін В. П., Пирожков С. І. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь). Київ : НАН України, 2015. 363 с.
26. Максимовська Н. О. Соціальна робота з інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціокультурне середовище міської громади. *SOCIOПРОСТІР*: *міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи»*. 2018. № 7. С. 64-66.
27. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи» : державна політика та регіональна практика. *Грані.* 2015. № 8. С. 6-11.

28. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 2. С. 151-155.
29. Наливайко Л. Р., Тарасенко Ю. М., Звягіна Е. В. Збірник нормативно-правових актів з питань забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 364 с.
30. Наливайко Л. Р., Орєшкова А. Ф. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 34-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_1_9 (дата звернення 11.05.2024).
31. Національний інститут стратегічних досліджень. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. URL: http://surl.li/hbtsbg (дата звернення: 01.06.2024)
32. Николаєва В., Пономарьова В. Соціальна адаптація ВПО у територіальній громаді за новим місцем проживання в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*. 20231. Вип. 1. С. 79-85.
33. Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них проведене МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» (січень, 2015 рік). URL: http://www.lhsi.org.ua/images/2015/Doslidzhennya_VPO_LHSI 2015.pdf (дата звернення: 18.10.2024).
34. Павленко І. Ю., Мазур О. В. Психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб: досвід українського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Психологія.* 2021. № 2(50). С. 85-91.
35. Павлів-Самоїл Н. П. Вимушена міграція: міжнародні стандарти внутрішньо переміщених осіб у національному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. № 24. С. 35-38.
36. Панок В. Г. Соціально-психологічна служба: навч.-метод. посіб. для

студентів і викладачів. Кам’янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. 488 с.

37. Петрук О. С. Фактори успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб: психологічний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія*. 2019. № 4 (46). С. 187-191.
38. Пиголенко І. В., Пиголенко Ю. А. Роль старостинських округів в адаптації внутрішньо переміщених осіб в територіальних громадах. *Габітус*. 2023. № 46. С. 36-41.
39. Попок А., Дяченко А., Липовська Н. Посилення потенціалу інтеграційної спроможності внутрішньо переміщених осіб. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2021. № 1. С. 87-96.
40. Практики інтеграції внутрішньо-переміщених осіб у приймаючі громади. URL:https://socsprava.com.ua/praktyky-integracziyi-vnutrishno-peremishhenyh-osib-u-pryjmayuchi-gromady/ (дата звернення: 20.11.2024).
41. Про безоплатну правничу допомогу: закон України від 02.06.2011 р. № 3460 –VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text (дата звернення: 17.11.2024).
42. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям: закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text (дата звернення: 08.06.2024).
43. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 24.03.2024).
44. Про зайнятість населення: закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI: станом на 14 жовтня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text (дата звернення 24.03.2024).
45. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення оцінювання потреб внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні громади: наказ

Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 13.09.2024 р. № 288. URL: http://surl.li/sxordm (дата звернення 16.11.2024).

46. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: наказ Міністерства Реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text (дата звернення 15.10.2024).
47. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 25.04.2024).
48. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 р. № 312. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text (дата звернення 09.10.2024).
49. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (м. Хмельницький, 27-28 жовтня 2022 року) / ред. колегія : Бриндіков Ю. (голова) та ін./ М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т., каф. соц. роб. і соц. педагог. Хмельницький : ХНУ, 2022. 200 с.
50. Проценко Т. О. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 37-44.
51. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 22 квітня 2022 р.). Київ, 2022. 178 с.
52. Путінцев А. В., Пащенко Ю. Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 9. С. 110-121.

53. Результати дослідження «Ставлення, виклики та можливості інтеграції ВПО».URL: http://surl.li/avssda (дата звернення: 20.11.2024).
54. Риндзак О. Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі. *Регіональна економіка*. 2016. № 3 (81). С. 120-127.
55. Селіхов Д. А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право.* 2024. Випуск 84. Частина 1. С. 106-108.
56. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 65-72.
57. Солодько А., Доронюк Т. Захист соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб: першочергові завдання для України. Київ : Центр дослідж. сусп-ва. URL: http://www.cedos.org.ua/- system/attachments/ files/ (дата звернення 11.10.2024).
58. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства: Центр Разумкова, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf (дата звернення: 28.03.2024)
59. Соціолого-педагогічний словник / С. У. Гончаренко, В. В. Радул, М. М. Дубінка та ін. / за ред. В. В. Радула. Київ : «ЕксОб», 2004, 304 с.
60. Сутність інтеграції. Практичні аспекти. URL: http://chaika.org.ua/sutnist-intehratsii-praktychni-aspekty (дата звернення: 11.09.2024).
61. Тищенко Н., Піроцький Б. Внутрішньо переміщені особи в Україні як проблема сьогодення. *Молодий вчений*. 2014. № 10 (13). С. 124-126.
62. Тітар І. О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. *Український соціум.* 2016. № 4 (59), С. 57-68.
63. Урядовий портал: Мінсоцполітики розробило новий інструмент підтримки ВПО: переселенці зможуть отримувати від держави субсидію на оренду житла. URL: http://surl.li/dfnbrb (дата звернення 10.11.2024).

64. Федоренко О. Соціально-психологічні механізми адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду. *Humanitarium.* 2018. Т. 41. Вип. 1: Психологія. С. 135-143.
65. Федоренко О. Теоретична модель соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаді. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2018. Вип. 1 (3). С. 17-22.
66. Федоренко О. С. Умови соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаді: дис. ... д-ра філософії: 231, 23 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. 228 с.
67. Шапошнікова І. В., Пристай І. Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. *Електронний науково-практичний журнал: Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Право, публічне управління та адміністрування*, 2024. № 11. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-02-04
68. Швець І. Б., Следь О. М. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад у контексті сучасних соціокультурних викликів. *Регіональна економіка*. 2021. № 4 (102). С. 14-21.
69. Як соціальні проєкти розвивають громади та сприяють інтеграції внутрішньо переміщених осіб. URL: https://decentralization.ua/en/news/16001 (дата звернення: 20.11.2024).
70. Nalyvaiko L., Orieshkova O. Internally displaced persons: theoretical and legal aspects. *Human rights as a base for the implementation of european legal values in Ukraine and the Republic of Poland in the context of civil society development*: collective monograph. Lublin: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2019. P. 268-291.
71. Ryan D., Dooley B., Benson C. Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*. 2008. Vol. 21. № 1. P. 1-18. URL: https://research-portal.najah.edu/migrant/33941/ (дата звернення:13.04.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Законодавчі та нормативні документи з питань державних гарантій дотримання прав, свобод та законних інтересів ВПО

1. Про статус біженця: Конвенція ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення:14.07.2024).

2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: https://bit.ly/3MA6DVP (дата звернення: 27.05.2024).

3. Про облік внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509. URL:https://bit.ly/39J8uJC (дата звернення: 27.05.2024).

4. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022року № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.07.2024).

5. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332. URL: https://bit.ly/3NpjLgG (дата звернення: 12.07.2024).

6. Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затверджений наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 25 квітня 2022 року №75 (у редакції наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 14 травня 2022 року N 92). URL: https://bit.ly/3MvW7ik (дата звернення: 21.09.2024).

7. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць,

на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 204-р. URL:https://bit.ly/3MzvA3B (дата звернення: 21.09.2024).

8. Порядок надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 331. URL: https://bit.ly/3PxY5k5 (дата звернення: 12.07.2024).

9. Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 року № 333 (в редакції постанови КМУ від 29 квітня 2022 р. №490). URL:https://bit.ly/3PqDUVg (дата звернення:12.07.2024).

10. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 квітня 2022 року № 457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.07.2024)

11. Про соціальні послуги: закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 09.06.2024).

12. Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та ВПО: постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 535. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/535-2014-п (дата звернення: 14.06.2024)

13. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ МОН від 28 березня 2022 року № 274. URL: https://bit.ly/39FoVpZ (дата звернення: 14.06.2024).

14. Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t001533?an=2 (дата звернення: 05.04.2024).

15. Довідник контактів організацій і установ, які надають допомогу в умовах воєнного стану. URL:https://bit.ly/3wGqr3e (дата звернення: 18.11.2024).

16. Про безоплатну правничу допомогу: закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text (дата звернення: 17.11.2024).

Додаток Б

Керівні принципи GPUkrainian

Перед міжнародним співтовариством постало монументальне завдання забезпечити захист для осіб, які всупереч власним бажанням змушені залишати домівки через жорстокі конфлікти, масові порушення прав людини або інші непередбачувані та трагічні події, але які лишилися в межах кордонів своєї країни. Майже завжди такі люди страждають від серйозних психологічних травм, складних умов життя та дискримінації. Саме з метою подолання цих викликів і були розроблені Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення.

Принципи визначають права та гарантії відповідного захисту для внутрішньо переміщених осіб на будь-якому етапі переміщення. Вони захищають від необґрунтованого переміщення, пропонують основу для захисту та надання допомоги під час переміщення та визначать гарантії безпечного повернення, переселення та реінтеграції. Хоча вони не є зобов’язуючими, Керівні принципи відображають та повністю відповідають міжнародним угодам у сфері міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини. Іншими словами, вони є своєрідним аналогом міжнародного права з питань біженців.

Принципи розроблялися протягом кількох років у рамках мандату, що був наданий мені у 1992 році Комісією ООН з прав людини. Після того як Керівні принципи були представлені у 1998 році, Комісія ООН з прав людини прийняла резолюцію, якою звертала увагу міжнародної спільноти на цю роботу. Також вона наголосила, що Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань внутрішнього переміщення спиратиметься на них у рамках свого діалогу із урядами та усіма тими, чиї мандати чи види діяльності стосуються внутрішнього переміщення.

Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення – цінна інструкція для урядів, інших компетентних органів, міжурядових та неурядових

організацій у їх роботі із внутрішньо переміщеними особами.

Сфера охоплення

1. Дані Керівні принципи спрямовані на забезпечення особливих потреб внутрішньо переміщених осіб у всьому світі. У них визначено права та гарантії, необхідні для захисту осіб від примусового переміщення, а також надання їм захисту та допомоги під час переміщення, а також під час повернення чи переселення та реінтеграції.

2. Для цілей даних Принципів внутрішньо переміщеними особами вважаються особи або групи осіб, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон.

3. Дані Принципи відображають положення міжнародного права захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права та складені у відповідності із ними. Вони є керівними для: а) Представника Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб при виконанні його мандату; б) держав, які зіткнулися з явищем внутрішнього переміщення; в) всіх інших органів влади, груп осіб і окремих осіб в їх відносинах з внутрішньо переміщеними особами; та г) міжурядових і неурядових організацій при роботі із ситуаціями внутрішнього переміщення.

4. Дані Керівні принципи підлягають якнайширшому поширенню та застосуванню.

Загальні принципи

Принцип 1

1. Внутрішньо переміщені особи, на підставі повної рівності, користуються тими ж правами та свободами, передбаченими міжнародним правом і національним законодавством, якими користуються інші особи в їхній країні. Вони не повинні піддаватись дискримінації при здійсненні будь-яких прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами.

2. Дані Принципи не стосуються аспектів індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом, зокрема за вчинення геноциду, злочинів проти людства та воєнні злочини.

Принцип 2

1. Всі органи влади, групи осіб та окремі особи незалежно від їх правового статусу дотримуються цих принципів і застосовують їх без будь-якого несприятливого розрізнення. Дотримання цих принципів не впливає на правовий статус будь-яких органів влади, груп осіб або окремих осіб.

2. Дані Принципи не повинні тлумачитися як такі, що обмежують, змінюють або скасовують положення будь якого інструменту міжнародного права прав людини чи міжнародного гуманітарного права або права, що надаються особам відповідно до національного законодавства. Ці Принципи не зачіпають, зокрема, право шукати притулок в інших країнах і користуватися цим притулком.

Принцип 3

1. На державну владу покладається основний обов'язок і відповідальність за надання захисту та гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, які перебувають під її юрисдикцією.

2. Внутрішньо переміщені особи мають право просити та отримувати у держави захист і гуманітарну допомогу. За звернення з таким проханням вони не підлягають переслідуванню чи покаранню.

Принцип 4

1. Дані Принципи застосовуються без дискримінації за будь-якою ознакою, як от: за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії або віросповідання, політичних чи інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, правового або соціального статусу, віку, інвалідності, майнового стану, народження або за будь-яким іншим критерієм.

2. Окремі категорії внутрішньо переміщених осіб, такі як діти, особливо неповнолітні без супроводу, вагітні жінки, матері з малолітніми дітьми, жінки, які очолюють домогосподарства, люди з інвалідністю та особи похилого віку,

мають право на потрібні їм захист і допомогу, а також на ставлення, яке бере до уваги їхні особливі потреби.

Принципи, що стосуються захисту від переміщення

Принцип 5

Усі органи влади та міжнародні організації зобов'язані за будь-яких обставин виконувати і забезпечувати виконання своїх зобов'язань за міжнародним правом, включаючи право прав людини та гуманітарне право, для того, щоб запобігати й уникати ситуацій, які можуть призвести до переміщення осіб.

Принцип 6

1. Кожна людина має право на захист від свавільного переміщення з його чи її будинку або місця постійного проживання.

2. Заборона свавільного переміщення поширюється на переміщення: а) спричинені політикою апартеїду, «етнічними чистками» або аналогічними заходами, метою або результатом яких є зміна етнічного, релігійного чи расового складу постраждалого населення; б) під час збройних конфліктів, крім випадків, коли переселення спричинене необхідністю захисту цивільного населення або нагальними причинами військового характеру; в) у випадках здійснення широкомасштабних проектів в області розвитку, не виправданих з точки зору незаперечних і пріоритетних інтересів населення; г) під час лих, крім випадків, коли переселення Принципи, що стосуються захисту від переміщення спричинене необхідністю евакуації постраждалих з міркувань їхньої безпеки та здоров'я; д) яке використовується в якості колективного покарання.

3. Переміщення має тривати не довше, ніж того вимагають обставини.

Принцип 7

1. Перед тим, як прийняти будь-яке рішення про переміщення осіб, відповідні органи влади мають розглянути всі можливі альтернативні рішення для уникнення переміщення. Якщо альтернативних рішень не існує, то вживаються всі заходи для мінімізації переміщення та його негативних

наслідків.

2. Органи влади, які здійснюють переміщення, у максимально можливій мірі забезпечують належні умови розміщення для переміщених осіб, виконання таких переміщень в задовільних умовах з точки зору безпеки, харчування, здоров'я та гігієни, а також нерозлучність членів однієї родини.

3. Якщо переміщення відбувається під час будь-яких ситуацій, окрім зумовлених збройними конфліктами та лихами, дотримуються наступні гарантії: а) спеціальне рішення про це має прийняти орган державної влади, уповноважений за законом виносити рішення про здійснення таких заходів; б) запроваджуються належні заходи для надання особам, які підлягають переміщенню, вичерпної інформації про причини та порядок їх переміщення, а також, у відповідних випадках, про компенсацію та переселення; в)вживаються заходи для отримання вільної та інформованої згоди від осіб, які переміщуються; г) відповідні органи влади докладають зусиль для залучення переміщених осіб, особливо жінок, до планування та виконання переселення; д) правоохоронні заходи здійснюються за необхідності компетентними органами правопорядку; е) право на ефективні засоби правового захисту, включно з переглядом таких рішень відповідними судовими органами, поважається.

Принцип 8

Переміщення здійснюється у такий спосіб, щоб не порушувати права осіб, які переміщуються, на життя, повагу до людської гідності, свободу та безпеку.

Принцип 9

На державу покладається конкретне зобов'язання захищати від переміщень корінні народи, меншини, селян-скотарів та інші групи осіб, які знаходяться в особливій залежності від своїх земель і прив'язані до них.

Принципи, які стосуються захисту під час переміщення

Принцип 10

1. Кожна людина має невід'ємне право на життя, і воно захищається законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Внутрішньо переміщені особи мають бути захищені, зокрема, від: а) геноциду; б)вбивства;

в) страт без належного судового розгляду та свавільних страт; г)насильницьких зникнень, включно з викраденням або таємним утриманням під вартою, які становлять небезпеку для життя або призводять до смерті. Заборонені погрози щодо вчинення будь-яких з перерахованих вище дій та підбурювання до них.

2. За будь-яких обставин забороняються напади на чи інші акти насильства по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, які не беруть участі або припинили участь у воєнних діях. Зокрема, внутрішньо переміщеним особам забезпечується захист від: а) прямих нападів або нападів невибіркового характеру чи інших актів насильства, включно зі створенням зон, в яких дозволяється напад на цивільних осіб; б) використання голоду як методу ведення військових дій; в) використання їх як прикриття для захисту військових об’єктів від нападу або для прикриття, підтримки чи створення перешкод військовим операціям; г) нападів на їх табори або поселення; і д) застосування протипіхотних наземних мін.

Принцип 11

1. Кожна людина має право на повагу до її гідності, а також на фізичну, психічну і моральну недоторканність.

2. Внутрішньо переміщеним особам, незалежно від того, чи обмежена їхня свобода, забезпечується, зокрема, захист від: а) зґвалтувань, нанесення тілесних ушкоджень, катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, а також інших посягань на особисту гідність, таких, як акти насильства за ознакою статі, примусова проституція і будь-які форми непристойних посягань; б) рабства або будь-яких його сучасних форм, таких як продаж у заміжжя, сексуальна експлуатація або примусова праця дітей; і в) актів насильства, спрямованих на залякування внутрішньо переміщених осіб. Забороняються загрози вчинення будь-яких з перерахованих вище дій та підбурювання до них.

Принцип 12

1. Кожна людина має право на особисту свободу та безпеку. Ніхто не може бути безпідставно арештований або затриманий.

2. З метою реалізації цього права для внутрішньо переміщених осіб забороняється утримувати або примусово розміщувати їх у таборах. Якщо за виняткових обставин виникає гостра потреба в утриманні або примусовому розміщенні, то вони не повинні тривати довше, ніж того вимагають обставини.

3. Внутрішньо переміщеним особам забезпечується захист від дискримінаційного арешту й утримання під вартою внаслідок їхнього переміщення.

4. За жодних обставин внутрішньо переміщених осіб не можуть брати в заручники.

Принцип 13

1. За жодних обставин внутрішньо переміщені діти не можуть бути призвані до армії, а також забороняється примушувати їх або дозволяти їм брати участь у військових діях.

2. Внутрішньо переміщеним особам має забезпечуватися захист від дискримінаційної практики призову в будь-які збройні сили або угрупування внаслідок їх переміщення. За будь-яких обставин забороняється будь-який жорстокий, нелюдський або принижуючий гідність примусовий призов або покарання за ухилення від призову.

Принцип 14

1. Кожна внутрішньо переміщена особа має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.

2. Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право вільно залишати табори та інші поселення та повертатися до них.

Принцип 15

Внутрішньо перемішені особи мають: а) право шукати безпечні умови проживання в іншій частині країни; б) право залишати свою країну; в) право шукати притулок в іншій країні; і г) право на захист від примусового повернення або переселення в будь-якому місці, де може виникнути загроза їхньому життю, безпеці, свободі та/або здоров’ю.

Принцип 16

1. Усі внутрішньо переміщені особи мають право знати долю та місцезнаходження зниклих безвісти родичів.

2. Відповідні органи влади докладають зусиль для з'ясування долі та місцезнаходження внутрішньо переміщених осіб, які вважаються зниклими безвісти, та співпрацюють з компетентними міжнародними організаціями, які беруть участь у вирішенні цього завдання. Вони інформують близьких родичів про хід пошуків і повідомляють їм про будь-які досягнуті результати.

3. Відповідні органи влади докладають зусиль для збору та ідентифікації останків загиблих осіб, не допускають їх розкрадання і наругу над ними, а також сприяють поверненню цих останків найближчим родичам або забезпечують їх належне поховання.

4. За будь-яких обставин забезпечується захист і повага до місць поховання внутрішньо переміщених осіб. Внутрішньо переміщені особи повинні мати право доступу до місць поховання їхніх померлих родичів.

Принцип 17

1. Кожна людина має право на повагу до її сімейного життя.

2. З метою реалізації цього права для внутрішньо переміщених осіб, які є членами однієї сім'ї, дозволено залишитися разом за їхнім бажанням.

3. Сім'ї, які були розлучені в результаті переміщення, повинні бути возз'єднані за можливістю в найкоротші терміни. Для прискорення возз'єднання таких сімей, особливо, якщо мова йде про дітей, здійснюються усі належні заходи. Компетентні органи сприяють членам сімей в пошуках, заохочують діяльність гуманітарних організацій, які беруть участь у процесі возз'єднання сімей, і співпрацюють з ними.

4. Члени родин внутрішньо переміщених осіб, особиста свобода яких була обмежена в результаті розміщення або примусового утримання в таборах, мають право залишатися разом.

Принцип 18

1. Усі внутрішньо переміщені особи мають право на достатній рівень

життя.

2. Незалежно від обставин та без будь-якої дискримінації компетентні органи влади мають надавати і забезпечувати внутрішньо переміщеним особам безпечний доступ до: а) основних продуктів харчування та питної води; б) базового притулку та житла; в) належного одягу; і г) основних медичних послуг та оздоровлення.

3. Особливі зусилля докладаються для забезпечення всебічної участі жінок в плануванні і розподілі базових ресурсів.

Принцип 19

1. Усім пораненим та хворим внутрішньо переміщеним особам та людям з інвалідністю серед них надається якомога повніша і своєчасна медична допомога та догляд. У разі необхідності, внутрішньо переміщеним особам забезпечується доступ до служб психологічної та соціальної допомоги.

2. Особлива увага має приділятися потребам у медичній допомозі жінкам, включаючи доступ до таких установ і служб системи охорони здоров'я жінок, як центри охорони репродуктивного здоров'я, а також надання належних консультативних послуг жертвам сексуального та інших видів насильства.

3. Особлива увага також має приділятися запобіганню розповсюдженню серед внутрішньо переміщених осіб заразних та інфекційних хвороб, включаючи СНІД.

Принцип 20

1. Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

2. З метою забезпечення цього права для внутрішньо переміщених осіб відповідні органи влади видають їм всі документи, необхідні для користування та реалізації їх законних прав, такі як паспорти, посвідчення особи, свідоцтва про народження та свідоцтва про шлюб. Зокрема органи влади сприяють у видачі нових документів або заміні документів, загублених під час переміщення, без висування будь-яких необґрунтованих умов, таких як вимога повернення на місце постійного проживання для отримання цих або інших

необхідних документів.

3. Жінки і чоловіки мають рівні права на отримання таких документів і мають право на те, щоб такі документи виписувалися на їхнє ім'я.

Принцип 21

1. Ніхто не має бути безпідставно позбавлений майна та власності.

2. Захист майна та власності внутрішньо переміщених осіб захищається у всіх обставинах, зокрема, від таких дій: а) розграбування; б) прямих або невибіркових нападів чи інших актів насильства; г) використання для прикриття військових операцій або цілей; д) каральних дій; і е) знищення або експропріації як одного з видів колективного покарання.

3. Майно та власність, залишені внутрішньо переміщеними особами, мають бути захищені від знищення, а також від довільної або протизаконної експропріації, привласнення чи використання.

Принцип 22

1. Внутрішньо переміщені особи, незалежно від того, проживають вони в таборах чи ні, не підлягають дискримінації внаслідок їх переміщення при реалізації таких прав: а) прав на свободу думки, совісті, релігії або віросповідання, переконань і вираження думок; б) права на вільний пошук можливостей для працевлаштування та участі в економічній діяльності; в) права на свободу зборів та участі на рівноправній основі у справах громади; г) права голосувати та брати участь у веденні державних і громадських справ, включно з правом доступу до засобів, необхідних для здійснення цього права; і д) права спілкуватися мовою, яку вони розуміють.

Принцип 23

1. Кожна людина має право на освіту.

2. З метою забезпечення цього права для внутрішньо переміщених осіб відповідні органи влади забезпечують здобуття такими особами, зокрема переміщеними дітьми, безкоштовної обов'язкової початкової освіти. У процесі навчання мають поважатися їх культурна своєрідність, мова та релігія.

3. Особливі зусилля мають докладатися для забезпечення всебічної та

рівноправної участі жінок і дівчат в освітніх програмах.

4. Як тільки дозволять обставини, внутрішньо переміщеним особам, зокрема підліткам та жінкам, незалежно від того, проживають вони в таборах чи ні, надається доступ до освітніх установ та установ для професійної підготовки.

Принцип 24

1. Уся гуманітарна допомога надається згідно з принципами гуманності й неупередженості та без будь-якої дискримінації.

2. Гуманітарна допомога для внутрішньо переміщених осіб не повинна використовуватися не за призначенням, зокрема для політичних або військових цілей.

Принцип 25

1. Головний обов'язок і відповідальність за надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам покладається на органи влади.

2. Міжнародні гуманітарні організації та інші відповідні сторони мають право пропонувати свої послуги з надання допомоги внутрішньо переміщеним особам. Такі пропозиції не слід розглядати як недружній акт або втручання у внутрішні справи будь якої держави і до них слід ставитися доброзичливо. Ці пропозиції не можуть довільно відхилятися, особливо якщо відповідні органи влади не здатні або не бажають надати необхідну гуманітарну допомогу.

3. Відповідні органи влади мають надати дозвіл та сприяти вільному транспортуванню гуманітарної допомоги та надати особам, які займаються доставкою такої допомоги, швидкий і безперешкодний доступ до внутрішньо переміщених осіб.

Принципи, що стосуються гуманітарної допомоги

Принцип 26

Особам, які займаються наданням гуманітарної допомоги, їхнім транспортним засобам та вантажам, забезпечуються захист та недоторканість. Вони не повинні піддаватися нападам або іншим актам насильства.

Принцип 27

1. При наданні допомоги міжнародні гуманітарні організації та інші

відповідні сторони належним чином враховують потреби внутрішньо переміщених осіб у захисті та їх права і вживають у зв'язку з цим відповідні заходи. Водночас такі організації та актори повинні дотримуватись відповідних міжнародних стандартів і кодексів поведінки.

2. Попередній пункт жодним чином не впливає на такі, що передбачають забезпечення захисту, обов'язки міжнародних організацій із відповідним мандатом, які можуть запропонувати свої послуги або до яких держави можуть звернутися із відповідним запитом.

Принцип 28

1. На компетентні органи влади покладений основний обов'язок і відповідальність за створення умов, а також за надання засобів, які дозволять внутрішньо переміщеним особам добровільно, в безпечних умовах і з гідністю повернутися у свої будинки або місця постійного проживання, або ж добровільно переселитися в будь-яку іншу частину країни. Відповідні органи влади мають докладати зусиль для полегшення реінтеграції осіб, які повернулися або переселилися.

2. Потрібно докладати особливих зусиль для забезпечення всебічної участі внутрішньо переміщених осіб в плануванні та здійсненні процесу їх повернення, переселення чи реінтеграції.

Принцип 29

1. Внутрішньо переміщені особи, які повернулися до своїх домівок або місць постійного проживання чи переселилися в будь-яку іншу частину країни, не підлягають дискримінації внаслідок їх переміщення. Вони мають право брати всебічну рівноправну участь у веденні державних справ на всіх рівнях і мають рівний доступ до державної служби.

2. Відповідні органи влади несуть обов'язок і відповідальність за надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, які повернулися і/чи переселилися, у поверненні їхнього майна та власності, які вони залишили або які у них були вилучені після їх переміщення. Якщо повернення такого майна і власності неможливе, то відповідні органи влади мають забезпечити або полегшити цим

особам отримання належної компенсації або справедливого відшкодування в іншій формі.

Принципи, що стосуються повернення, переселення та реінтеграції

Принцип 30

Усі відповідні органи влади забезпечують та полегшують міжнародним гуманітарним організаціям та іншим відповідним сторонам під час виконання діяльності згідно їх мандатів оперативний і безперешкодний доступ до внутрішньо переміщених осіб з метою сприяння їх поверненню або переселенню та реінтеграції.